

**Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
Управління освіти і науки Чернігівської облдержадміністрації
Чернігівська міська рада**

Електронний збірник матеріалів

**ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПТИ
ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ»**

28 жовтня 2022 р.

Чернігів – 2022

Філософсько-педагогічні концепти Григорія Сковороди у контексті сучасних суспільних викликів: Електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Чернігів: НУЧК імені Т. Г. Шевченка. 2022. 52 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського (протокол №4 від 25 листопада 2022 р.).

Вашій увазі пропонуються матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософсько-педагогічні концепти Григорія Сковороди у контексті сучасних суспільних викликів».

Автори несуть повну відповідальність за зміст матеріалів, поданих до друку.

ЗМІСТ

Безгубченко І. В. Соціальний портрет Григорія Сковороди у контексті історії України XVIII ст.	4
Донець Т. П. Педагогічні погляди Г. С. Сковороди як орієнтир сьогодення.....	7
Зайченко Н. І. Коменіана в концептосфері політичної педагогіки.....	10
Смоліна С. В. Погляди Григорія Сковороди як підґрунтя розвитку моральної стійкості майбутніх учителів в умовах війни.....	13
Соломаха І.Г. Педагогічні ідеї Григорія Сковороди в освітньому просторі України: історія та сучасність.....	15
Кремчаніна В. А. Відображення гендерних проблем суспільства та освіти у працях Г.Сковороди.....	18
Тимошко Г. М. Світоглядні позиції менеджменту освіти: відлуння сучасності у наукових поглядах Григорія Сковороди.....	23
Чубук Р. В. Актуальні проблеми вищої освіти крізь призму педагогічних поглядів Григорія Сковороди.....	27
Шара Л. М. Ідея «сродної праці» у перцепції гласних міської думи Чернігова другої половини XIX – початку XX ст.	30
Шевченко В. П. Ідея спорідненого виховання у творчій спадщині Григорія Сковороди.....	33
Шолох О. А. Особливості гармонійного розвитку особистості у педагогічній спадщині Григорія Сковороди.....	37
Юда Л. А. Народньо-педагогічні погляди Г. Сковороди.....	40
Янченко Т. В. Ідеї народної педагогіки у «Харківських байках» Григорія Сковороди.....	46
Яхнич М. В. Виховання безпритульних дітей крізь призму ідей Г. Сковороди.....	49

БЕЗГУБЧЕНКО І. В.

здобувачка другого (магістерського)

рівня вищої освіти,

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т. Г. Шевченка,

м. Чернігів, Україна

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ XVIII СТ.

Григорій Сковорода (1722-1794) – найвидатніша постать у культурному житті України XVIII ст. Філософ, поет, педагог, музикант, знавець латини. Він розвинув комплекс ідей, актуальних для свого часу, став не лише ідейним предтечею нової української літератури, а й творцем найзначнішого вчення в історії української філософської думки [8, с. 95]. Г. С. Сковорода залишається цікавою особистістю не втрачаючи актуальності досліджень аж до сьогодні.

Для опрацювання проблеми становлення та розвитку образу Григорія Сковороди важливо проаналізувати наукову спадщину наших попередників, у якій зафіксовано не лише біографічні відомості, а й осмислення його життя, діяльність та ставлення до навколишнього світу.

Про літературну спадщину Григорія Сковороди написано чимало наукових праць. Серед них: М. Ковалинського [4], Т. Александровича, Д. Багалія [2], Л. Махновця, О. Мишанича, В. Шевчука, розвідки Т. Бовсунівської, М. Жулинського, М. Корпанюка, Г. Ноги, Л. Ушкалова тощо.

У нашій статті здійснена спроба розглянути особливості бачення постаті Григорія Сковороди й творення його соціального портрету в контексті історії.

Григорій Сковорода – визначний поет, філософ, педагог і т.д. Але щоб стати визначною людиною йому прийшлося прожити дуже складне і не просте життя. Зіткнутись з не розумінням його новаторських поглядів та протистояти «Світу», який його ловив. Щоб краще зрозуміти його соціальний портрет потрібно заглянути в часові рамки його життя та дізнатися через, що він пройшов. Сам Григорій Савич у своїй знаменитій сатиричній пісні «*Всякому городу свой нрав й права*» до певної міри дав вірний малюнок сучасної йому епохи.

Якщо подивитися на роки життя мислителя, можна зробити висновок, що йому приходилось не солодко. Україна являла собою тоді країну, яку атакував російський капітал, що шлях його випав через неї. Таким чином, час з 1722 до 1764 р. це перехідна доба в житті України, пережиток старої козацької автономії, але з деякими ще старими козацькими традиціями. У 1763 р. автономія була скасована і Сковороді довелося прожити 30 років у важку для України добу царювання Катерини II, яка скасувала політичну автономію

України. Звичайно, за гетьманщини йому жилося не дуже добре, але й реформи Катерини II не покращили його становища. У всякому разі політичні інтереси у суспільстві зникли, почався політичний занепад. І саме на цей час припадали виступи Сковороди, як вчителя у додаткових класах Харківського Колегіуму. Саме в цей час він познайомився з харківським губернатором Щербініним, який скасував автономний устрій Слобідської України та перетворив її в Слобідсько-Українську губернію звичайного російського типу, з усіма хибамі тодішньої губернської адміністрації. І ось у таку сумну добу політичного лихоліття працював Сковорода. Але більш ніж на політичний бік реформ Катерини II, треба звернути увагу на їхній соціально-економічний бік. Козацькій старшині Слобожанщини було даровано російські чини і таким чином їм відкрилася стежка до набуття російського дворянства, отже, усю свою енергію дворяни звернули виключно на розвиток свого матеріального добробуту – на поширення земельного фонду, на збільшення числа підданих та їхніх обов'язків на користь поміщиків [3, с. 1–6.].

Отже, риси того часу не могли не вплинути на філософа. Звичайно, він відчував вплив свого оточення, соціальних умов і стосовно його діяльності як вчителя, і як мандрівного філософа, і як літератора. Це відбилося на його мові та стилі, на богословських працях. Але разом з тим, він виступає перед нами критиком, що тоді досить гостро ставився до існуючих на той час традицій, крім того, він утворив власний світогляд, свою власну філософію – науку про життя, – що була синтезом його позитивних поглядів, які він поширював у суспільстві, він всупереч існуючим ідеалам створив свій ідеал, і дуже хотів, щоб він здійснився. Сковорода, безумовно, був одним із найвидатніших культурних діячів України XVIII ст. і являв високою мірою своєрідну особу, був звичайно продуктом свого часу, але значно перевищував загальний рівень своєї доби, проводив боротьбу з її ідеологією та забобонами у релігійній сфері. Це була головна проблема його життя. Він ставився цілком негативно до сучасного йому громадського устрою з його прагненням про матеріальний добробут, що будувався на визиску праці інших людей, з його нехтуванням простого трудового, близького до природи життя. Нарешті, він відповідно до своєї науки збудував на нових підвалинах і своє власне життя, присвятивши його розумовому та моральному пробудженню всього народу, з усіма його класами, до найнижчих, до селянства включно, з якого він вийшов і з яким ніколи не розлучався, не йдучи тим битим шляхом величезної більшості своїх земляків, для яких освіта була тільки засобом стати паном. Він обрав собі просту професію мандрівного вчителя, і побував у багатьох містах за кордоном несучи з собою сопілку та науку [8, с. 97].

Усвідомлюючи своє покликання й часове призначення пробудження духу нації, Григорій Савич Сковорода кожним словом, кожним кроком, кожним помислом виконував свою місію. Власним життям він канонізував високі моральні принципи: волелюбність, твердість духу, гідність, щирість, добролюбство, прагнення мудрості, надійність, любов до ближнього. Цим

утверджувалися моральні підмурки нового українського суспільства. Творча спадщина великого філософа стала невичерпним джерелом мудрості й життєдайної наснаги для українського народу на довгі-довгі віки. Вона актуальною буде і завтра. Межі духовному вдосконаленню людини так і не визначено. Філософ показав нам, як важливо залишатися людиною навіть у складні часи, він залишився вірний своїм поглядам аж до смерті і став гідний для поваги.

Минуло понад три століття, як філософ Сковорода ходив по нашій землі, але його філософські роздуми й досі приваблюють людей своєю актуальністю та навчають нас добру і людяності.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. І. «Григорій Саввич Сковорода». К., 1920.
  2. Багалій Д. І. «Український мандрівний філософ Г. Сковорода». К., 1992.
  3. Багалій Д.І., Яворський М.І. «Український філософ Сковорода.» К., 1922.
  4. Коваленский М. Й. «Життя Сковороди.» К., 1886.
  5. Пелех П. «З життя і творчості Сковороди». Л., 1925.
  6. Подрига В. «Образ Григорія Сковорода у спогадах його сучасників». П., 2013.
- С. 10.
7. Радич В. «Вечний странник». К., 1992.
  8. Український Сократ – мандрівник за знаннями – Григорій Сковорода : наук.- допом. бібліогр. покажчик (з фондів бібліотеки Криворізького державного педагогічного університету) / упоряд. і бібліогр. ред. О. А. Дікунова ; за заг. ред. О. М. Кравченко. Кривий Ріг, 2017. 95 с.

ДОНЕЦЬ Т. П.

*старший викладач кафедри педагогіки і
методики викладання історії та*

суспільних дисциплін,

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т. Г. Шевченка,

м. Чернігів, Україна

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ

Г. С. СКОВОРОДИ ЯК ОРІЄНТИР СЬОГОДЕННЯ

Григорій Савич Сковорода – всесвітньо відомий український геній, філософ, байкар, просвітитель, письменник, поет, педагог, який жив, як мислив. М. Жулинський справедливо зазначив: «Г. Сковорода, мов та Діва Божа, – істина, хто в убогості творив промисел Божий – продовжував рід людський, примножував для власної вигоди чесною працею добро». [3, с. 104].

В умовах реформування сучасної української освіти заслуговує на увагу вивчення творчого доробку видатних українських педагогів. Зокрема потребує ретельної уваги вивчення спадщини Г. Сковороди – видатного українського філософа, письменника і просвітителя-гуманіста. В статті розглядаються питання освіти та виховання згідно творчої спадщини Г. Сковороди.

Знаменитий філософ виклав свої педагогічні погляди у діалогах, віршах, притчах, листах. Проблема виховання присвячено притчі «Вдячний Еродій», «Убогий жайворонок», збірниках творів «Сад божественних пісень», «Басні Харківськія» тощо. Видатний український філософ збагатив і продовжив найкращі традиції вітчизняної педагогіки. Його педагогічні ідеї розвивали Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко. Вони вплинули на освітню діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, на формування педагогічних поглядів Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Коцюбинського тощо. [4, с. 300].

Педагогіка Сковороди втілює основні напрями прогресивної педагогіки: демократизм, гуманізм, високу моральність, любов до Батьківщини і народу. Григорій Савич був прихильником принципу народності у вихованні, відстоював думку, що воно має відповідати інтересам народу, жити з народних джерел і зберігатися в житті кожного народу, висміював дворянсько-аристократичне виховання, плазування перед усім іноземним. За Сковородою, мета виховання – підготовка вільної людини, гармонійно-розвиненої, щасливої, корисної для суспільства, людини, здатної жити і боротися.

Провідне місце у всебічному розвитку відводив розумовій освіті, яка допомагає людині пізнати себе, навколишній світ, суть щастя. Український видатний філософ захищав рідну мову в школах, радив вивчати граматику, літературу, математику, фізику, хімію, логіку, іноземні мови, механіку, музику, філософію, медицину та інші науки. Окрему роль відводив формуванню

моральних якостей особистості, зокрема таких, як любов до Вітчизни і праці, людяність, дружба, правдивість, чесність, сила волі, почуття людської гідності.

Слід відзначити, що не лише розвиток розуму потрібен підростаючому поколінню. Велике значення Г. Сковорода надавав фізичному вихованню людей, яке повинно починатися ще до народження дитини і полягати в здоровому способі життя батьків, у турботі про матір у період вагітності й вигодовування дитини. Фізичному вихованню сприяють праця, вправи, режим і відпочинок, розваги, загартування організму.

Естетичне виховання – також один із важливих аспектів гармонійного розвитку дитини, яке має облагороджувати людей, допомагати у житті і праці. Засобами естетичного виховання повинні бути поезія, музика, народні пісні, краса природи, образотворче мистецтво.

Цікаво, що першими вихователями дитини вважав батьків, а тому зневажливо ставився до тих батьків, які передоручали виховання своїх дітей іншим, порівнював їх із зозулями, що підкидають яйця в чужі гнізда.

Головну роль у вихованні дітей Г. Сковорода відводив школі та вчителям. Школа, на його думку, має бути доступною для всіх, з безкоштовним навчанням. Розробив низку дидактичних і методичних положень. Стверджував, що усвідомлювати істину найкраще самостійно, через власну активність. Важливим аспектом є врахування у процесі навчання дітей їх нахилів і здібностей, їх вікових та індивідуальних особливостей. Сковорода радив правильно дозувати матеріал, викладати його доступно, ясно, точно, використовувати наочність, пов'язувати теорію з практикою, навчання з життям. Високо цінував такі методи навчання, як лекція, розповідь, розмова, бесіда.

Серед педагогічних методів, український філософ пропонував такі методи, як бесіда, роз'яснення, поради, приклади, радив виховувати не тільки словом, а й ділом, переконанням привчати дітей критично аналізувати свої вчинки, дотримуватися суворого режиму, уникати надмірностей. Адже метою людського життя є «досягнення вищих добродійностей», і в цьому досягненні людина «не повинна ставити собі ніяких меж». Пізнаючи себе та самовдосконалюючись, шляхом «цілковитої перемоги духу та душевного спокою» кожний зможе досягнути щастя. [4, с. 100].

Але і сама постать вчителя повинна бути не пересічною. Сковорода висунув ряд вимог до вчителя, зокрема до його знань, благородства, любові до дітей, до своєї справи, повинен бути прикладом для інших в усьому. Обов'язком учителів Г. С. Сковорода вважав врахування «природи» дітей, допомогу в удосконаленні уроджених здібностей. Одним із значних важелів у вихованні підростаючого покоління Г. Сковорода бачив у принципі поваги дітей до дорослих та батьків. Невдячність, на його думку, зумовлювала суттєві моральні пороки суспільства. Своє становище в суспільстві кожна людина зобов'язана визначити сама, відповідно «сродності» – природної схильності до праці. На цьому ґрунті Г. Сковорода висловив думку щодо залежності почуттів

від діяльності людини, від її праці. Він рекомендував батькам і вихователям якомога раніше виявляти в дитини її нахили і прилучати до відповідної діяльності. [6, с. 200].

Виступаючи прихильником найбільш прогресивних наукових концепцій, великий просвітителі вірив у безмежні можливості людського розуму. Все корисне і потрібне людині Сковорода називав прекрасним. У житті людей вважав красивими вчинки, позитивні природні здібності, жагу до знань тощо. Все це ще раз свідчить, що найвищою цінністю для Сковорода була людина з її постійним вдосконаленням та головною метою нести людям добро та щастя.

Отже педагогічні погляди Г. С. Сковорода не втрачають своєї актуальності і потребують ретельного вивчення і застосування в сучасних реаліях реформування освітньої системи України. Адже лише виховання гармонійних особистостей буде сприяти інтенсивному розвитку та процвітанню нашої країни.

Список використаних джерел

1. Багалеї Д. И. Украинский странствующий философ Григорий Сковорода. Харьков, 1922. С. 16.
2. Гусак М., Л. Мартіросян. історія педагогіки України. Луцьк: Видавництво ВДУ, 1996. 164 с.
3. Григорій Сковорода: Повна академічна збірка творів. Под ред. проф. Л. В. Ушкалова. Харьков: Майдан, 2010. 1400 с.
4. Гриценко М.С. Історія педагогіки. К.: Вища школа, 1973. 468 с.
5. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. – 2-е вид. К.: Майстерня Білецьких, 2008. 256 с.
6. Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода; за ред. проф. Л. Ушкалова. 2-ге вид., стер. Х.: Видавець Савчук О.О., 2016. 1400 с.

ЗАЙЧЕНКО Н. І.

*доктор педагогічних наук, доцент кафедри
соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна*

КОМЕНІАНА В КОНЦЕПТОСФЕРІ ПОЛІТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Від кінця XIX ст. політична педагогіка – самостійний науковий напрям в європейській педагогіці. Предмет політичної педагогіки визначався науковцями по-різному, складною була і доля самої політико-педагогічної науки в XX ст. У поле її дослідження включалися переважно феномени громадянського виховання, державної освіти, законодавства про освіту тощо. На погляд іспанського педагога Лоренсо Лузуріаги, політична педагогіка спрямована на дослідження відношення «виховання – держава», а ідеї стосовно цього відношення висловлювалися вже античними філософами [1, с. 102].

Теоретичне підґрунтя наукової педагогіки раннього нового часу – коменіана – скарбниця політико-педагогічних ідей. Славний педагог, гуманіст-реформатор Ян Амос Коменський – найзначніша постать в історії світової педагогіки. У ранніх працях «Воскреслий Аггей» та «Коротка пропозиція про відновлення шкіл у Чеському королівстві» (написана 1632 р.) педагог накреслив цілісну програму реформування чеської освіти. Він наголошував, що владі належно зайнятися, по-перше, передачею школам доходів єзуїтів і монастирів; по-друге, зведенням шкіл у селищах, де їх раніше не було; по-третє, забезпеченням дітей бідних батьків та сиріт; нарешті, установами інспектування і попечительства шкіл [2, с. 199–200].

У «Великій дидактиці» (латинський варіант завершений 1638 р.) Я. Коменський зазначав з-поміж іншого, що «правильно побудована дидактика важлива для держав» [2, с. 243]; що державна влада має найбільше жертвувати на освіту людей – на «справу важливу, котра стосується слави божої і загального спасіння народів» [2, с. 475].

Настоював педагог і на тому, що до елементів політичної розмови дітей варто привчати змалку. Про це йшлося в книзі «Материнська школа» (завершена 1632 р., вперше видана німецькою мовою в Лешно 1633 р.). Відповідно до педагогічного вчення Я. Коменського, політичні пізнання людини сформується з часом, а в дитинстві – привчання до елементів політичної розмови сприятиме розвиненню моральних рис, адже людина знатиме, кого має слухатися і шанувати, як розумно поводитися з батьками та домашніми [3, с. 223].

У промові «Про розвиток природних дарувань», проголошеній педагогом у 1650 році в Шарош-Патаці на церемонії початку навчальних занять у гімназії, він доводив, що освіта – то є шлях спасіння не тільки окремої людини, але всього народу. Порівнюючи освічені й неосвічені народи, Я. Коменський

зауважував: «Освічені, піклуючись і про прийдешнє, забезпечують себе всім необхідним для життя, навіть для непередбачуваних випадків, що можуть статися: неврожаю, нападу ворогів, морової виразки чи інших хвороб. Вони своєчасно протиставляють їм облаштовані житниці, арсенали, аптеки. У варварів же немає жодного розумного піклування про життя, здоров'я, безпеку; живуть вони день від дня, від випадку до випадку; все в них необдуманно й випадково. <...> Освічений народ має чудові багатолюдні міста, повні творами мистецтв і ремесел. У неосвіченого – замість міст пустирі, а якщо він щонебудь і називає містом, то це не більше, ніж жалкі хибари. Освічені народи, пов'язані узами закону, утримують власні області, а в них міста, села, будинки, окремі сімейства і, нарешті, самих себе в межах установленого порядку, так що нікому неможна безкарно їх переступати. У народів же неосвічених або хибно освічених місце свободи займає свавілля: кому що заманеться, той те і робить, не знаючи ні в чому жодної узди. <...> Нарешті, освічені живуть між собою мирно, сповнені світла, розуму, благої волі й чистої совісті, вдоволені богом і собою та радіючи власним скарбам. Неосвічені, не маючи нічого всередині самих себе, суцільно віддаються одній зовнішності і, ганяючись замість речей за привидами, стають предметом насмішок, чахнуть та насамкінець гинуть» [3, с. 10–12].

Найвиразніше політико-педагогічні ідеї Я. Коменського виявляються в роботі «Всезагальна порада про виправлення справ людських». У частині «Панортосія» мислитель вів мову про «нову всезагальну політію», себто про універсальний суспільний устрій – «громадянствування святих» [3, с. 465].

Всезагальна політія стане основою мирного часу, все в житті кожної людини здійснюватиметься і зберігатиметься в мирі, кожна людина спокійно й упевнено володітиме власним надбанням та вільно користуватиметься загальною свободою, а людське суспільство (мале, велике і всесвітнє) буде узгодженим, як і сотворений премудрістю Божою світ.

Найвищою метою нової всезагальної політії має стати всесвітня гармонія. Суспільство житиме в мирі, припиняться війни і навіть зникнуть причини їх розпочинати. Щоби досягти цього, необхідно просвітити всіх. Ключ до суспільної гармонії – у самій людській природі, наділеній Богом свободою. Будучи свobodною, людська природа не терпить примусу і перебуває в рівновазі з ближнім, теж свobodним в усіх відношеннях [3, с. 466].

Я. Коменський наголошував, що людям і не знадобилися б правові закони, якби вони слідували божим заповідям. «Політику-християнину буде соромно встановлювати будь-що, окрім почуття, розуму та божественного авторитету», – підкреслював він [3, с. 466].

Ідеальну політію педагог окреслював як «розумне і мирне співжиття всіх людей при постійному, уважному та благочинному прагненні нікому не шкодити, віддавати кожному належне й незмінно підтримувати самого себе, своїх ближніх, інших та усе в світі в найкращому можливому стані» [3, с. 468].

Зосереджував увагу мислитель і на тому, що нова політія означатиме повернення до першооснов – загальності, простоти, природності, порядку, іншими словами – «повернення до первісної райської простоти, якій вчить і на якій наполягає Бог у Писанні» [3, с. 468].

На переконання Я. Коменського, усі форми правління за ідеальної політії розквітатимуть у трьох станах: монархія – тому що Христос правитиме царями, єпископами, філософами; аристократія – бо кращі люди вестимуть усюди справи; і демократія, адже кожний без виключення буде в своєму домі і в глибині власної совісті і цар, і священник, і мудрець для себе та для інших [3, с. 469].

Педагог ратував за духовну реформацію роду людського, його ідея пансофії – змістовно пайдеїстична, а за смыслом – політична. Провідний політико-педагогічний заклик Я. Коменський виразив таким чиним: «Тож, лише би люди примирилися зі світом через справжню філософію, з самими собою – через істинний суспільний устрій та з Богом – через справжню релігію, і в людських справах почалося би справжнє виправлення, або преображення, оновлення, відновлення, відродження (всі ці слова беруться в одному значенні), на відміну від усіх часткових реформацій, які в старовину чи на нашій пам'яті й пам'яті батьків та дідів робилися в різних місцях із немалими потугами, шумом і не без насилля» [3, с. 455].

Досконалою реформацією, на погляд педагога, стане та, що по-справжньому перетворить людей: зробить їх справді освіченими, справді благочестивими і справді мирними» [3, с. 455].

Таким чиним, велична коменіана в концептосфері політичної педагогіки постає як логічно збудоване, струнко зведене цілісне вчення. В основі політико-педагогічної концепції Яна Амоса Коменського – цінності християнського гуманізму, демократизму та суспільної справедливості. Коменіана саме тому не втрачає актуальності у віках, що вона – про духовне змінення, про людську здібність (рівну божественній) творити світовий порядок речей.

Список використаних джерел

1. Luzuriaga L. *Pedagogia social y politica*. Buenos Aires: Ed. Losada S. A., 1958. 230 p.
2. Коменский Я. А. *Избранные педагогические сочинения*: в 2 т. Т. 1. Москва: Педагогика, 1982. 656 с.
3. Коменский Я. А. *Избранные педагогические сочинения*: в 2 т. Т. 2. Москва: Педагогика, 1982. 576 с.

СМОЛІНА С. В.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та
методики викладання іноземних мов,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна*

ПОГЛЯДИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ПІДРУНТЯ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Підготовка майбутніх учителів в Україні сьогодні відбувається в умовах війни. Це означає, що на учасників освітнього процесу наразі впливають численні травматичні зовнішні фактори. Проте, педагоги розуміють, що розвиток держави великою мірою залежить від учителів, від рівня сформованості у них професійної компетентності, до складу якої входять, зокрема, й моральна компетентність, особисті якості педагога. В умовах війни, розвиток такої особистої якості майбутніх учителів як моральна стійкість, набуває провідного значення.

Моральна стійкість проявляється у незламності та силі духу особистості. Досвід навчання під час воєнного стану дав поштовх розвитку умінь навчати і навчатися попри усі зовнішні перешкоди: там, де не встигли чи не мали можливості під час евакуації вивезти комп'ютерну техніку – організовували дистанційну взаємодію за допомогою телефону; заняття, які не мали можливості провести через оголошення повітряної тривоги – переносили на час після тривоги або спілкувалися зі студентами відстрочено у часі, індивідуально, за допомогою електронної пошти. Страх долався працею.

Багато педагогів опинились у ситуації, де не потрібно було шукати умов для випробування себе. Через воєнні умови відбувалось самопізнання. Великий Григорій Сковорода у творі «Наркіс. Розмова про те: пізнай себе» зазначав, що якщо хочеш бути задоволеним собою, тоді пізнай себе. Поспитуй себе міцно [1, с. 3]. Багатьом учасникам освітнього процесу в Україні не довелося штучно «поспитувати себе», тобто вигадувати випробування. Випробування почалися 24 лютого і з кожним наступним днем педагоги, учні, студенти пізнавали себе і один одного.

Студенти – майбутні вчителі потребували не лише моральної підтримки, спрямування думок і діяльності у напрямку опанування компонентами професійної компетентності, а й конкретного прикладу поведінки у воєнному стані. Стані, у якому у жодного учасника сучасного освітнього процесу не було досвіду дій. Досвід доводилось набувати самотійно і, також, вдавалось знаходити відповіді на болючі питання у працях вітчизняних педагогів, філософів.

Багато українців потрапили за кордон, що теж стало випробуванням, яке сприяло самопізнанню. Більшість педагогів – жінки і, опинившись в умовах,

коли є прагнення повернутись в Україну, але заради дітей змушені були залишатися закордоном, зрозуміли, де їх серце. За Григорієм Сковородою, кожен є тим, чие серце в ньому. Кожен є тим, де серцем сам [1, с. 3]. Ось тут і виявлялась моральна стійкість особистості вчителя, викладача. Саме ця якість особистості дозволила пережити усі перепони, з якими зіштовхнулись вимушені емігранти і зрозуміти, що треба-таки повертатись і продовжувати розвивати освіту в Україні.

Моральна стійкість виявляється також у спілкуванні з колегами, учнями, студентами. І саме шляхом спілкування і взаємодії може передаватися наступним поколінням. Для того, щоб зуміти розвивати у майбутніх учителів таку якість особистості, як моральна стійкість, викладачеві потрібно було самому пройти крізь важкі випробування. Пережити перетворення. Воскреснути. Як писав Григорій Сковорода, із повзучого червиська постав ти пернатим метеликом. Тепер ти воскрес-таки! [1, с. 3]. Кожен в умовах війни переосмислює свій шлях, своє ставлення до життя, людей навколо. І, таким чином, перероджується, набуваючи якісно нових рис особистості.

І далі, читаючи Григорія Сковороду, розумієш, що описати сутність особистості вчителя можна і так: людина Божа, що виточує животворні струмені й проміння Божества випускає, є сонцем не за сонячним лицем, але за серцем [1, с. 4]. Адже вчитель освічує, запалює думку, щиро прагне передати прийдешнім поколінням любов у найширшому розумінні цього слова, за будь яких умов.

Читаючи твори Григорія Сковороди, бачимо, що є потреба зберігати і передавати вітчизняну мудрість наступним поколінням. Мудрість, що витримала випробування часом і є фундаментом, зокрема, й у підготовці майбутніх учителів. Дороговказом у формуванні моральної стійкості.

Список використаних джерел

1. Григорій Сковорода Наркіс. Розмова про те: пізнай себе URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/Skovoroda/Narkis.pdf> (дата звернення: 25.10.2022)

СОЛОМАХА І.Г.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і
методики викладання історії та
суспільних дисциплін,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів*

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Григорій Савович Сковорода (1722 – 1796) – геніальний український філософ і педагог, ідеї якого мають вплив на розвиток суспільства, культури, освіти упродовж майже трьох століть, що минули з часу його життя та діяльності. Педагогічна спадщина Г.Сковороди – унікальне явище в освітньому просторі України, феномен, вивчення якого є важливим для розвитку сучасної педагогічної теорії та практики.

Джерелом педагогічних ідей Г.Сковороди стала народна мудрість – українська народна педагогіка та українська народна філософія. Тому педагогічні ідеї видатного ученого віддзеркалюють актуальні прагнення українців у соціальному та культурному контекстах. Педагогічні ідеї Г. Сковороди живилися й досягненнями науки та освіти XVIII ст. І. Франко, характеризуючи творчу спадщину мислителя, зазначав: «Син простого козака-українця, ученик Києво-Могилянської колегії, лучить у собі Сковорода обі ті суперечні течії в одну вельми оригінальну і характерну цілісність. Можна би сказати, що це старий міх, налитий новим вином. Все в ньому: пригоди і спосіб життя, вдача, мова, форма писання – все має отой двоїстий характер, являється мішаниною старої традиції з новим духом» [4]. Водночас, на нашу думку, перевагу в концепції Г. Сковороди однозначно має українська національна традиція.

Творчість Григорія Сковороди в Україні порівнюють зі спадщиною Яна Амоса Коменського у Чехії [3, с. 9], що свідчить про її визначну роль саме для освіти та педагогіки.

Глибокий педагогічний сенс мають «Харківські байки» Г. Сковороди, написані у 1769 – 1774 роках [2]. Кожна байка має мораль, або «силу», яка часом набагато перевершує за обсягом основну частину байки. У цій мораль викладено повчальні, педагогічні ідеї, що мають і філософський контекст.

Чи не найвідомішим концептом видатного ученого є його філософська та народно-педагогічна ідея про сродну працю. В сучасній педагогіці вона знайшла відображення у вигляді принципу природовідповідності навчання та

виховання дітей. Значна частина всіх «Харківських байок» присвячена саме цій ідеї про сродну працю: «Жаворонки», «Колеса часові», «Орел і Сорока», «Голова і Тулуб», «Оселка і Нож», «Орел і Черепаха», «Собака і Кобила», «Пчела і Шершень» та інші. Персонажами байок виступають передусім тварини та птахи, а також люди, стихії, приладдя, коштовне каміння тощо. Почасти вони взяті Сковородою з традиційних езопівських сюжетів, як-от, приміром, Орел та Черепаха, Гній; почасти – з популярних емблематичних енциклопедій (Змія, що скидає із себе линовище, Верблюд та Олень), а почасти є цілком оригінальними, як-от дзигарські коліщата, Вітер чи Брусок [3, с. 19].

Ідейно близькими до байок Г. Сковороди є його притчі «Благодарний Єродій» та «Убогий Жайворонок» (обидві написані 1787 року). Учений присвятив їх проблемі виховання. Так, у притчі «Благодарний Єродій» розмову про виховання ведуть мавпа на ім'я Пішек та молодий лелека Єродій (обидва ці образи взяті з емблематики, де вони символізували погане та гарне виховання). Мавпа вихваляє модне виховання, тимчасом як Єродій обстоює виховання природне. «Буде хто чого хошет научитися, к сему подобает ему родитися..., – стверджує він. – Аще же кто дерзает без Бога научить или научитися, да памятует пословицу: «Волка в плуг, а он в луг». Окрім того, додає вже від себе Г. Сковорода, добре вихована людина ніколи не буде «безобразно и бѣсновато гонитися за мирскими суетами», адже безодню нашого серця не може вдовольнити ніщо, крім неї самої [1].

Про добре виховання та про «божевільну гонитву за світовою марнотою» ідеться також у притчі «Убогий Жайворонок». Однак Г. Сковорода, як зазначають дослідники, говорить не так про окрему людину, як про весь український народ [3, с. 19]. Філософ бачить в Україні останній відблиск «золотого віку», коли люди шанували Правду з власної волі, а не з примусу. Недаром персонажі цієї притчі розмовляють про те, як стародавня богиня справедливості Астрая, котра правила цілим світом за «золотого віку», відколи людьми опанували всілякі згубні пристрасті, знайшла собі останній прихисток в Україні. Притча «Убогий Жайворонок» – це алегорія про «сродність» українців до добра та про їхню «несродність» до зла. Герої притчі – мудрий жайворонок Сабаш, і нерозважливий тетервак Фрідрік, і дятел Немес, які втілюють у собі образи представників українського народу, схожі поміж собою, бо всі вони, на відміну від нетопирів чи яструбів, добрі від народження.

Отже, педагогічні ідеї Г. Сковороди є актуальними й сьогодні. Це стосується ідей видатного ученого про «сродну працю» та про національний характер українців, нашу «сродність» з добром, правдою справедливістю, духовною щедрістю та іншими загальнолюдськими цінностями.

Список використаних джерел

1. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за редакцією Л.Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
2. Сковорода Г. Харківські байки / за редакцією П. Тичини. Київ: Українське державне видавництво, 1946. 32 с.
3. Ушкалов Л. Григорий Сковорода. *Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за редакцією Л.Ушкалова.* Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011.
4. Франко І. Я. Сочинения Григория Саввича Сковороди, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. Т. 29. Київ: Наукова думка, 1981. С. 434 – 438.

КРЕМЧАНІНА В. А.

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна*

ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬСТВА ТА ОСВІТИ У ПРАЦЯХ Г.СКОВОРОДИ

Сьогодні життя вносить нам свої корективи, до яких деколи важко пристосуватися. Останнім часом дедалі більшої популярності набуває питання гендерного паритету: в освіті, науці, мистецтві та військовій справі. Озирнувшись назад, у минуле, питання гендеру мало місце у працях видатних письменників, педагогів, однак не було ключовим у контексті розвитку тогочасного суспільства. Наш побратим – Г. С. Сковорода у своїй творчій діяльності приділив увагу питанню «сродної праці» та буття людини, її місце у суспільстві.

Загальновідомим є факт, що ключове місце у філософії Сковороди та інших мислителів посідає проблема людини, її щастя та сенс життя, яка була актуальною впродовж багатьох століть. Філософія Григорія Сковороди постає предметом уваги багатьох дослідників, серед яких Д. Багалій, В. Білий, П. Житецький, О. Марченко, С. Русова, Л. Ушкалов, Е. Шабліовський. Тему внутрішньої людини досить ґрунтовно розкрито у працях Д. Чижевського, Ю. Барабаша, І. Ерн, В. Чернишова та ін.

Вчення Г. Сковороди привертає особливу увагу сучасників, через свою ідейну спрямованість на інтенсифікацію внутрішнього життя людини, котра не має опори в навколишньому світі. Тож моральне вдосконалення людини є шляхом до щастя. Цим зумовлюється притаманний філософії Г. Сковороди персоналізм, що ставить у центрі уваги динамічну людську особистість, буття якої змальовується як безперервне творення людиною себе самої. Зрозуміло, що ці проблеми сьогодні є не лише предметом дослідження представників наукових кіл, а також є актуальними для суспільства в цілому, де кожен індивід прагне та потребує віднайдення внутрішньої гармонії, шляхів до щастя. Антропоцентризм філософії Сковороди творить цілком нове бачення сутності людини. Філософ розробляє вчення про дві натури, в центрі якого ідея внутрішньої людини. Сковорода вважав, що людина є ключем до усіх таємниць як космічного, так і божественного світу [11].

Перш ніж почати розповідь про видатного мислителя, влучними як ніколи є його слова: «Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий». Тож не дивно, що категорія «щастя» стала однією з центральних у філософії українського «Сократа». Кар'єру педагога Сковорода розпочав у 1750-х рр. у колегіумі в Переяславі, де викладав поетику, мови та етику, пробувши там до 1769 р. Він не боявся нового, не боявся робити власні

кроки, тож і викладав він за власною програмою, нехтуючи усталеними методами, тож невдовзі його звільнили. Ще в середині XVIII ст. Сковорода застосовував принцип «вербальних оцінок» – ставив учням не бали, а писав короткий фідбек на кшталт «справжнє безглуздя» або «досить гострий», «зрозумілий». Попри відверті коментарі Сковороди, студенти його дуже любили та поважали. Викладаючи пізніше у Харківській колегії, Сковорода запрошував студентів до себе додому, був з ними у дружніх стосунках. За цей час разом із ним працювали переважно кияни, яких запрошували з Києво-Могилянської академії та частково Московської слов'яно-греко-латинської, котрі й принесли в навчальний процес новий дух. У В. Микитася читаємо: «Ученики-семінаристи поважали Сковороду як учителя і намагалися не пропускати його лекцій; до їхніх характеристик-оцінок він підходив диференційовано і справедливо. У списку учнів «школи синтаксими» за 1763-ій рік Г. Сковорода давав учням такі характеристики-оцінки: «весьма остр», «остр», «зв'рок острой», «горазда понят», «очень понят», «весьма понят», «не понятен», «не годен», «не очень понят», «весьма не понятен», «туповат», «туп», «очень туп», «самая бестолковица». Для нього не існувало кастових пріоритетів. Г. Сковороді навіть пропонували прийняти чернецтво, очолити колегіум чи стати його префектом. Але від усього того він відмовився [12].

У своїй педагогіці спирався на принцип природності. Казав так: «Яблуню не вчи родити яблука: вже сама природа її навчила... Учитель і лікар – не лікар і вчитель, а тільки служитель природи».

Нерідко його називають й батьком профорієнтації, оскільки ідея «сродної праці» була бунтівна і новаторська для його часу, адже батьки споконвіку вважали, що знають краще за дітей, який факх престижний і успішний. Філософ наполягав: слід робити в житті те, що приносить людині радість і щастя. «Цілком мертва людська душа, яка не вдалася до свого природного діла... Я безнастанно говорив це молодим, щоб випробовували свою природу. Шкода, що батьки не карбують цього на серці своїм синам. Звідси-бо й буває, що військову роту веде той, хто повинен би сидіти в оркестрі».

Сковорода – сучасний коуч. Як відомо, Григорій Сковорода мав чимало конфліктів із представниками влади й тодішніми освітніми управлінцями. Тому філософ вирішив навчати свого найкращого учня Михайла Ковалинського дистанційно. У листах до нього Сковорода дає настанови та мотивує Михайла в дусі сучасних коучів – пише, що вірить у сили і талант свого учня: «Вправи через помилки ведуть нас до витонченості письма». Сковорода також спонукає Михайла мислити, а не зазубрювати науку з книжок: «Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає учитись, хоча б зовні він і здавався бездіяльним». «Не розум із книг, а книги із розуму народилися. Хто очистив свій розум чистими роздумами про істину, той подібний до дбайливого господаря, що викопав у своєму домі джерело чистої води» [13].

Як і чому, на думку Г. Сковороди, учитель повинен навчати молодих людей, аби наставити їх на шлях істини й щастя? Насамперед, людина повинна

зосередитися на власному покликанні і зробити його справою свого життя. Адже мета освіти – формування людини як вищою мірою духовної істоти. Весь освітній процес спрямований у Г. Сковороди на те, щоб допомогти учневі у пошуках і віднайденні самого себе, своєї внутрішньої божественної сутності, «внутрішньої людини». Важливими для духовного зростання, на думку філософа, є знайомства з ученими людьми. Сам мисленник мав багато таких знайомств як на Батьківщині, так і за кордоном, чому сприяло знання іноземних мов. Та особливо важливо, за Сковородою, в процесі духовного становлення людини вивчати античну спадщину.

У своїй педагогічній практиці філософ-педагог усі свої зусилля докладав, аби допомогти учневі віднайти себе, власну внутрішню божественну сутність. Але здійснював це не засобами примусу та покарання. Важливими для Г. Сковороди була любов і довіра учнів. Щоб домогтися цього, уважно придивлявся до духовного стану дітей, до рівня розвитку їх здібностей. А згодом, у потрібний момент, давав новий імпульс для подальшого їх удосконалення.

Освітній ідеал, вибудований Григорієм Сковородою, досить багатогранний, однак усе ж можна говорити про те, що всі його сторони підсвічують мету розвитку і саморозвитку людини – духовно багата особистість, яка, пізнавши справжнє своє покликання, діяльнісно перетворює світ і себе в «сродній праці». Мислитель вважав, що саме освіченість дає змогу вдосконалити суспільство, адже чим більше людина має знання, тим легше їй уникнути таких недоліків як брехня, ворожнеча, заздрощі, інтриги, лінь, тим менше її цікавить матеріальне та мирське. Вагоме значення в освітньо-філософському набутку Григорія Сковороди мали ідеї про єдність краси і добра, взаємодоповнюваність і взаємозалежність морально-етичних та естетичних вимірів буття. У цьому контексті мислитель виняткового значення надавав мистецтву. Він зазначав, що воно формує гуманістичні принципи, відповідаючи тим самим на сокровенні питання людського буття, впливає на атмосферу соціально-духовного життя в цілому [6, С. 20].

Григорій Сковорода закликав активно використовувати в освітньому процесі художні засоби, зокрема картини, які часто малював і сам. Він вважав, що мистецтво відбиває певну проблематику цілісно, універсально впливає на особистість, дає змогу краще засвоїти та зрозуміти ті чи ті питання, які вивчає учень.

Григорій Савич є фундатором соціальної філософії епохи Просвітництва, в якій розглядав питання становища суспільства. На тлі загальної рефлексії власне соціософська і протосоціологічна проблематика у Г. С. Сковороди виявилася у постановці і спробах осмислення таких питань:

- структури суспільства, ролі у ньому різних верств населення;
- причин соціальної нерівності;
- можливості досягнення кожною людиною щастя;
- ідеалу людської поведінки, мислення і діяльності;

- причин та передумов широкого спектру асоціальної девіантної поведінки;
- типових станів і ознак людської маси (натовпу).

Названі проблеми висвітлювалися Сковородою у поєднанні з його цілісною теорією побудови Буття, а також у контексті критики багатьох елементів тогочасного суспільного ладу. Щодо нерівності між людьми, то у творах Сковороди простежується неоантична лінія – люди різні за Божою волею, наділені різним соціальним статусом. Разом з цим філософ стверджує, що «Бог наповнює навіть різні посудини до країв», «Бог подібний до благого фонтану, що наповнює посудини різної ємності. Над фонтаном є напис: **НЕРІВНА ВСІМ РІВНІСТЬ...** Менший посуд менше має, але у тому є рівний більшому, що однаково є повний». Цю цитату, застосовуючи сучасну соціологічну термінологію, імовірно, можна інтерпретувати таким чином:

- Поділ людей на різноманітні групи, суспільна стратифікація є об'єктивним і природним явищем.
- Кожна людина може стати самодостатньою і щасливою – навіть маючи різний статок, суспільне положення.
- Кожна є цінністю для Бога і має бути такою і для соціуму.
- Особистість вільна в самореалізації згідно з її природними (Божественними) задатками і може досягти свого максимуму, якщо його прагнуть.

Характеристики ідеалу людського мислення і діяльності, які сукупно призводять до щастя, містяться у оригінальній концепції «сродної праці», яка відома читачеві з курсу філософії. Г. Сковорода зі смутком засвідчував, що далеко не всі люди бажають стати на шлях самодослідження, самовдосконалення, пошуку вічного начала в собі, через що не мають щастя. Вони замінюють цей шлях на потяг до «почестей, золота, сарданапалових банкетів, нижчих насолод, народної прихильності, слави, ласок вельмож». Філософ називав цих людей сукупно «юрба», а читач тут може бачити, в тому числі, своєрідний аналіз явища девіантної поведінки. Причинами такого відхилення від належного життя мислитель вбачав потяг до «видимої» натури, відсутність мудрості – джерело «... скарг, печалей, ворожнечі, позовів, грабунків, крадіжок, хитрощів...».

У аналізі юрби, невпорядкованої, безцільної людської маси Сковорода, як протосоціолог, характеризує її цілком ємно, навіть з сучасної точки зору – як деморалізуючу (і, як правило, деморалізовану), отваринену силу, наповнену примітивними інтересами. Дослідниками біографії Г. С. Сковороди це ставлення до натовпу називається однією з причин, що спонукали його до мандрівного способу життя і творчості.

Загалом, характеризуючи сквородинські філософські та протосоціологічні позиції, в них можна виділити такі домінуючі лінії української ментальності, які згодом яскраво простежуються у творчості багатьох вітчизняних митців, філософів, соціологів:

- антеїзм і пантеїзм – спорідненість людини з всім світом, потяг до Матері-Землі, Природи, всі прояви якої сукупно на підсвідомому рівні ототожнюються з Богом;
- екзистенціальність – орієнтованість на відчуття неповторності, унікальності людського існування, пошук його смислу;
- кордоцентризм – вбачання у серці певної квінтесенції, «духовного центру» душі, звертаючись до якого людина може спілкуватися з Богом;
- есхатологічність – позиція про необхідність не марно, а чесно і діяльно прожити життя, щоб статечно і достойно його закінчити.

Закінчу розповідь словами гуманіста: «Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим, що є, так ніби минуле зможе вернутись назад, або напевно мусить здійснитися сподіване». Зараз, у контексті розвитку сучасного суспільства, помітне зростання ролі жінок в освіті, науці, політиці. У порівнянні з представниками протилежної статі українки здатні оволодіти навіть зовсім «не жіночими» професіями. Втім чоловікам доводиться важче, через наявність певних принципів та стандартів, як у системі освіти, так й в інших сферах. На мою думку, найближчі десятиліття будуть визначальними на шляху до формування в Україні, та й у світі в цілому, гендерного балансу.

Список використаних джерел

1. Довідник з історії України (у 3-х томах). К.: Генеза, 1995.
2. Захарченко М.В., Бурлачук В.Ф., Молчанов М.О.. Соціологічна думка України: К.: *Заповіт*, 1996 . С. 133–147.
3. Історія соціологічної думки в Україні: Навчальний посібник. Львів: Новий світ. 2000. С. 21–34.
4. Історія України. Донецьк: Центр підготовки абітурієнтів, 1998. С. 38–57.
5. Кремень В.Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник. К.: Книга, 2005. С. 430 – 435.
6. Левченко В. В. Естетика філософії Г. С. Сковороди: інтерпретації зворотного шляху в майбутнє постмодерну. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. Вип. 37. С. 19–23.
7. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. К.: Каравела, 2005. С. 20–28.
8. Примуш М. В. Загальна соціологія. К.: Професіонал, 2004. С. 56–66.
9. Протосоціологія Григорія Сковороди: поняття та специфіка. Реферат. Освіта.UA. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/29434/>
10. Сковорода Г.: Загадковість присутності. Львів: НТШ. 138 с.
11. Федоришин Г. Ідея внутрішньої людини у філософській системі Сковороди. URL : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2908>
12. Філософія освіти Григорія Сковороди. URL: https://pidru4niki.com/12281128/filosofiya/filosofiya_osviti_grigoriya_skovorodi
13. Що радить Григорій Сковорода сучасним вчителям та батькам? URL: <https://osvitoria.media/experience/shho-radyt-grygorij-skovoroda-suchasnym-vchytelyam-ta-batkam/>

ТИМОШКО Г. М.

*доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки і
методики викладання історії
та суспільних дисциплін,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна*

СВІТОГЛЯДНІ ПОЗИЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ: ВІДЛУННЯ СУЧАСНОСТІ У НАУКОВИХ ПОГЛЯДАХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

В сучасну сувору історичну добу світової пандемії і війни розв'язаної рашистською агресією все гучніше лунають голоси науковців, суспільно-громадських діячів, митців про зростання духовно-моральних кризових явищ у нашому суспільстві, падіння престижу науки, освіти, культури, мистецтва. В умовах розбудови Української держави особлива роль належить формуванню національної свідомості, патріотизму та духовно-моральної культури громадянина. Саме філософська, психолого-педагогічна, етико-естетична мудрість геніального мислителя Г. Сковороди підказує нам стратегічний спосіб подолання духовної кризи – це консолідація державних, наукових, освітніх, мистецьких закладів і організацій, широких громадських сил суспільства на засадах загальнолюдських, духовно-моральних цінностей.

Особливо суголосна з сучасністю ідея «спорідненої праці» – це основа суспільного ладу, запорука громадського порядку, душевного комфорту, соціального та індивідуального благополуччя, а також умова реалізації рівності і рівноправ'я. Ідея «спорідненої праці» передбачає, що кожен через самопізнання відкриває себе, свої природні схильності, здібності, талант до певної діяльності. Сродність у Г. Сковороди є чимось важливим, це і Божий закон, і природний закон, і закон для людського суспільства. Якщо цей закон виконується, то в суспільстві панує мир і порядок, долається соціальне відчуження, адже «неспоріднена праця» є однією з причин індивідуальних та суспільних проблем. Вирішення проблем нерівності в економічному, інтелектуально-психологічному сенсі філософ пропонує саме через «споріднену працю», тобто створення необхідних умов для її реалізації, коли здібності і талант до певної діяльності будуть вдосконалені і розвинуті відповідним вихованням і самопізнанням.

Звернення до філософії Г. Сковороди не є випадковістю: по-перше, в обґрунтуванні народних, моральнісно, аксіологічно, емоційно спрямованих філософем, які визначив великий мислитель, навряд чи можна знайти так багато продуктивних думок у світовій філософії, по-друге, незважаючи на те, що нові знахідки ледве чи зможуть змінити наші думки про Г. Сковороду як основоположника кордоцентризму, розкритого в усіх його філософських і

художніх творах. Спадщина Г. Сковороди визначається як значний внесок у втілення багатовікового етнопедагогічного досвіду українського народу; вказується, що він «...у душі народної мудрості пропонує...виховувати у дітей помірність бажань, любов до батьків, народних звичаїв та традицій, широко користуватися народними традиційними засобами передачі мудрості».

Натомість, таке звернення до філософії «українського Сократа» та недостатність філософського аналізу дослідники життя і вчення Григорія Сковороди сходяться на тому, що Варшаві якимось чином вдається залишатися близьким і сучасним для нових поколінь, попри те, що вже змінилися кілька епох. У кожній новій генерації знаходяться люди, які мають Сковороду «за свого», люблять його як друга і шанують як учителя. Сьогодні освіта України переорієнтовується на вимоги ринкової перебудови усіх сфер соціального життя держави, найперше змінюючи роль керівника закладу освіти як важливої фігури в організації освітнього процесу.

Школа потребує керівника, який би виконував свою роботу високопрофесійно. Адже для сучасної історичної доби характерна тенденція до розшарування закладів освіти за якістю знань. Успішно функціонують заклади освіти, керівникам яких характерні: стратегічне мислення, впевненість у собі, оптимістичне сприймання світу, компетентність, творчість. За аналогією, такому педагогу притаманне *відчуття сучасності* у педагогічній реальності. Керівник закладу освіти поєднує в собі високий професіоналізм із широким світобаченням. Він готовий оволодівати новими формами, методами, технологіями навчання і виховання, основами менеджменту освіти, що додає йому впевненості в утвердженні його професійної компетентності. Сучасний керівник закладу освіти знаходить дороговказ своєї професійної діяльності у творчості генія філософії і може взяти на озброєння сповідання і переконання основних постулатів його концепції *сродної праці*.

Немає потреби адаптувати багатогранну творчу спадщину українського мислителя до організації освітнього процесу в педагогічні практики, слід лише зазначити, що світоглядно-теоретичні основи педагогічної концепції Г. Сковороди актуальні і в професійній діяльності педагога-управлінця, необхідно лише їх чітко усвідомити і сповідувати, це:

- поняття про виховний ідеал;
- психологічний аспект педагогічних поглядів Г. Сковороди;
- гуманізація процесу виховання нового покоління, здатного відстоювати українські ідеали у процесі життєдіяльності;
- інформаційне «засмічування» життєвого простору сучасних школярів і прагнення учителів доносити до їх свідомості духовні цінності геніїв українського народу;
- учити, як жити, а жити як навчати – найкраща риса педагога;
- мудре слово Сковороди притягувало людей;
- сіяти в душах дітей зерна працьовитості, гуманізму та волелюбства;
- для людини, згідно вчення Г. Сковороди, головним є духовність;

- не пізнавши самого себе, не зможеш обрати для сродної праці інших;
- суспільство – це цілісний організм, складники якого пов'язані між собою функціональною залежністю; гармонійна рівновага у суспільному організмі забезпечує життєдіяльність цього організму і зумовлює душевний спокій та добробут його членів.

Надзвичайно співзвучні вимоги до сучасного менеджера освіти зі словами великого мислителя. Керівник закладу освіти є публічною людиною і кому, як не йому, мають бути притаманні духовні начала; доступні гуманістичні переконання у організації освітнього процесу; сповідування духовних цінностей геніїв українського народу; формування єдиноначалля у створенні управлінської команди; позиціонування своєї професійної компетентності у виконанні функціональних обов'язків; керування своїми вчинками і процесом прийняття рішень на засадах системного підходу та самоменеджменту; створення ситуації успіху у процесі навчання та виховання здобувачів освіти; формування освітнього простору на вимогу сучасного соціуму; делегування повноважень на основі довіри та педагогічної взаємодії; втілення прогресивних педагогічних ідей в реалізацію місії і візії закладу освіти, яким злагоджено керує педагог – наставник, учитель учителів, здійснюючи *сродну працю* в педагогічному колективі засобами власного особистісного і професійного кредо.

Керівник закладу освіти має бути свідомим того, що будучи сам прекрасним педагогом, Г. Сковорода професію вчителя вважав найгуманнішою і найпотрібнішою людям. І в цьому контексті слід зазначити, що найважливіший процес у суспільстві – виховання підростаючого покоління держава довірила педагогам. А керувати цим процесом покликані керівники освітніх інституцій, особистості які утверджують свою громадянську і професійну сутність сформованим позитивним іміджем, комунікативною та організаційною культурою.

Простежуючи генезу менеджменту освіти в контексті сучасної парадигми реформування освіти, яка визнає пріоритетним напрямом цінність та неповторність розвитку кожної особистості в атмосфері творчості у процесі *сродної праці* не один раз переконуємось, що педагогічна спадщина Григорія Сковороди, гуманіста і демократа, палкого поборника суспільного прогресу, є життєдайним джерелом, з якого черпатиме насагу не одне покоління педагогів в цілому і керівників – педагогів, зокрема.

Список використаних джерел

1. Горський В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії. К.: Либідь, 2004. 488 с.
2. Історія української педагогіки / За заг.ред. М.Г. Стельмаховича. К.: ІЗМН МО України, 1998.356 с.
3. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. К.: Грамота, 2007. 576 с.

Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософсько-педагогічні концепти Григорія Сковороди у контексті сучасних суспільних викликів»

---

4. Освіта, наука і людина в ХХ столітті: багатоаспектність антропологічного пізнання / За заг. редакцією І.П. Аносова, Т.С. Троїцької. Таврія, 2008. 360 с.
5. Пільгук І.І. Григорій Сковорода (Художній життєпис). К.: Дніпро, 1971.
6. Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. К.: Вища школа, 1972.
7. Попова Л.Д., Педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Г.С.Сковороди на Слобожанщині. *Теорія та методика навчання та виховання*: Зб. наук. праць. Харків: ОВС, 2002. Вип. 9. С. 5–11.
8. Семікін М.О. Проблеми народної педагогіки у філософській спадщині Г.С. Сковороди. *Гілея: науковий вісник*. 2011. Спецвипуск.

ЧУБУК Р. В.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи,
управління і педагогіки,
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Актуальність вивчення в умовах сьогодення творчої спадщини народного філософа, гуманіста, педагога, поета Григорія Сковороди (1722-1794) надає можливість вивчати витoki української педагогічної думки, заснованої на вікових традиціях народної педагогіки, які використовував самобутній просвітитель у своїй творчій діяльності.

Конкретизуючи мету вивчення педагогічної спадщини Г. Сковороди передбачаємо розглянути: формування особистості у педагогічній спадщині народного просвітителя; проблеми освіти та виховання у творчому доробку Григорія Сковороди. Вагоме місце в ідейно-духовному зростанні, педагогічній і творчій діяльності Г. Сковороди посіла українська народна педагогіка. Філософ захоплювався педагогічною мудрістю народу, яка сформувала його світогляд, педагогічні позиції та виховний ідеал. Він був переконаний, що мудрість вказує людині в чому щастя, а добродієність допомагає досягти його.

Важливо, що батьки Григорія Сковороди походили з роду козаків, тому з малих років він виховувався в українському національному дусі ще й засобами козацької педагогіки, що зберегла традиції та належить до унікальних явищ не лише східнослов'янської, але й світової педагогічно-культурної спадщини. Провідною метою козацької педагогіки було виховання в сім'ї, школі та громадському житті козака-лицаря, відважного громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю [1].

Варто відзначити, що феномен козацької педагогіки, на яку спирався Григорій Сковорода в своїй творчості, допомагав у формуванні українського народно-виховного духу, завдяки якому традиційна українська родина виступала першою школою патріотизму, національного єднання, місцем прищеплення дітям і молоді здорових норм і навичок поведінки, кузницею пошани рідної мови, народних звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів, плекальницею історичної пам'яті поколінь, людської і національної гідності, головним фактором етнізації особистості [2].

Григорій Сковорода вважав українську народну педагогіку невід'ємним компонентом українознавства, феноменом українства і фактором українотворення, що впливає на формування українського «Я» на основі пізнання самого себе і особливостей свого народу.

Величава постать Г. Сковороди є зразком гармонійного поєднання його особистості зі світоглядом, навчанням і життям. Наслідуючи мудрі заповіді української народної педагогіки, народний філософ жив так, як навчав інших, а навчав так, як жив сам серед народу. На основі своєї філософської концепції та особистого педагогічного досвіду, він був переконаний у тому, що той, хто бажає навчати інших мудрості життя, повинен довго навчатися сам, мати необхідний моральний авторитет вчителя, вміти поєднувати слово і діло.

Розвиток природних здібностей людини – педагогічний принцип Григорія Сковороди, в якому у різній мірі розкриваються педагогічні погляди мислителя.

Народний педагог Г. Сковорода на перше місце ставив розумовий розвиток людини, оскільки розвиток сприяє пізнанню навколишнього світу і самого себе в ньому. Такий висновок мислитель зробив на основі власного життя, яке він присвятив дослідженню сенсу людського буття. Саме навчання у Києво-Могилянській академії; враження від подорожей країнами Європи (Німеччина, Польща, Угорщина, Італія), сприяли збільшенню можливостей для самовдосконалення і наукових досліджень. Водночас, прослуховування курсів наук при Краківському, Віденському, Тарнівському університетах; науково-викладацька діяльність спочатку в Переяславському (1753 р.), а пізніше в Харківському (1759-1764 р.) колегіумах; вивчення архівів Києво-Печерської та Сергієвської (Підмосков'я) лаври; багаторічні подорожі Лівобережною Україною сприяли спілкуванню з простим народом, проведенню бесід і просвітницьких уроків серед селянського люду, вивченню народного побуту, народних звичаїв, традицій, обрядів, які в кінцевому результаті допомогли просвітителю дійти до багатьох значущих наукових висновків [3].

Важливо зацентувати увагу на тому, що на думку Г. Сковороди, людина – це не просто тілесний індивід, а окремий світ, «мікрокосмос». Тобто, пізнання людини означає не просто вивчення її тілесної плоті, а розуміння суті її внутрішньої та духовної природи, тому науку про людину та її щастя вважав однією із найважливіших і найвищих з усіх наук. Великий мислитель не заперечував значення і ролі технічних наук та їхніх наукових досягнень, проте наголошував, що для людського щастя і розвитку самого по собі технічного прогресу – недостатньо.

Г. Сковорода вважав, що мета виховання – це підготовка вільної людини, яка гармонійно-розвинена, щаслива і корисна для суспільства; людини, яка має активну життєву позицію для життя і боротьби. Особливу роль народний філософ відводив формуванню моральних якостей особистості, таких, як: людяність, правдивість, чесність, сила волі, дружба, почуття людської гідності, любов до праці тощо.

Резюмуючи вищезазначене, зробимо акцент на тому, що Григорій Сковорода збагатив кращі традиції вітчизняної педагогіки. Педагогічні ідеї видатного філософа розвивали І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко та інші. Вони вплинули на формування педагогічних поглядів Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського та інших знаменитостей.

Список використаних джерел

1. Козубовська І. В. Формування особистості в педагогічній спадщині Г. Сковороди / Початкова школа. №5. 1996. С. 40-42.
2. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди / За ред. Д. Г Дзевєріна. Київ: Знання, 1972. 264 с.
3. Розвиток освіти і педагогічної думки на Україні / За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Вища школа, 1991. 592 с.

ШАРА Л. М.

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин,*

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т. Г. Шевченка,

м. Чернігів, Україна

ІДЕЯ «СРОДНОЇ ПРАЦІ» У ПЕРЦЕПЦІЇ ГЛАСНИХ МІСЬКОЇ ДУМИ ЧЕРНІГОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Чільне місце у системі філософських і соціологічних поглядів Григорія Сковороди посідає ідея «сродної праці»: «І немає більшої радості, аніж жити за покликанням. Солодка тут праця тілесна, терпіння тіла і сама смерть його тоді, бо душа, володарка людини, втішається природженим ділом» [5]. Напрочуд глибинне розуміння сутності людського життя, особистісного й суспільного блага та щастя актуальне в усі віхи історії. Сенсом нашого буття є праця і, якщо вона виконується нами із задоволенням, приносить душевну радість – це справжнє щастя і для нас, і для суспільства, в якому ми живемо.

Вочевидь, таким принципом керувалися найкращі представники депутатського корпусу чернігівського міського врядування другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Створене воно було та переформатовувалося на підставі законів 1870, 1892 рр., доповнень («Продовжень») початку ХХ ст. Структурувалося розпорядчим органом – думою і виконавчим – управою, що обиралися на 4 роки, очолювалися міським головою.

Звернувшись до колективного портрету гласних (депутатів, думців), помітимо постаті, для яких праця у самоврядних інституціях, справді, – «сродна» й здійснювалася під гаслом «ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись – значить, не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – се рух» [1]. Поміж них Василь Аркадійович Верзилов, Петро Михайлович Добровольський, Андрій Іванович Уваров, Василь Іванович Харченко, Василь Михайлович Хижняков, Кузьма Потапович Ходот, Ілля Людвигович Шраг та інші.

Підтвердження перцепції гласними «сродної праці» як праці, що не є засобом існування, а є найпершою природною потребою і найвищою насолодою особистості можемо віднайти у кількох аспектах. По-перше, виконання обов'язків думця здійснювалося безкоштовно, на громадських засадах. Робота в управі оплачувалася, але відомі непоодинокі приклади, коли гласні усвідомлено відмовлялися від заробітку чи добровільно погоджувалися його не отримувати, враховуючи фінансову обмеженість бюджету та розуміючи пріоритетність спрямування коштів на потреби громади Чернігова. Скажімо, Василь Хижняков протягом року безоплатно працював в іпостасі заступника міського голови, Кузьма Ходот, Ілля Шраг – членів управи [2, арк. 2 зв., 3 зв., 4].

По-друге, гласні, для яких діяльність у чернігівському самоврядуванні була «сродною» делегувалися багато разів поспіль. Зокрема, виборці довіряли посаду міського голови чотири рази Василю Хижнякову, міського секретаря – шість разів – Андрію Уварову. Василь Харченко працював у громадському врядуванні 20 років, Василь Нерода – 15 [7, с. 208, 209, 210]. Звісно, можна дискутувати про кадрову статистику, спонукальні чинники делегування одних і тих самих осіб, однак незмінним лишається факт, що це особистості, які уміли сформувати належний імідж серед містян Чернігова, підтримувати його своєю щоденною роботою, і, прикметино, вона їм подобалася. Тобто, ці люди знайшли свою нішу, завдяки якій реалізовувалися у суспільстві, бачили сутність власного існування у тому числі й у депутатській діяльності, розкривали внутрішній потенціал.

Доказом «сродності», природних покликів вищеназваних гласних до роботи у муніципальних інституціях є також сумісництво посад у міському і земському управліннях або почерговість їх обіймання. Приміром, Ілля Шраг неодноразово делегувався депутатом Чернігівської міської думи (1875-1906 рр.) та Чернігівського повітового (1877-1880, 1883-1885, 1886-1906 рр.) і губерньського (1877-1880, 1886-1906 рр.) земських зібрань [4, с. 252-253]. І це типовий вияв «любові» до громадської справи. Заразом, активно працюючи і у земстві, і у міському врядуванні, гласні накопичували досвід, придумували механізми взаємодії двох самоврядних гілок, поглиблювали свою «сродність» практикою, бо «практика без природженості безглузда, твердив Г. Сковорода, а природженість утверджується практикою» [6].

Розуміння думцями значимості «сродної праці» підкріплюється їхніми потрактуванням сенсу своєї роботи. «Служіння... гласного, вважали, – служіння цілком безкорисливе – є своєрідною пожертвою своєї праці, енергії, знань на користь громади. Служіння у складі виконавчого органу – управі – навіть тоді, коли й особі призначається певна винагорода, у нинішніх умовах громадської служби, теж є пожертвою, бо винагорода досить скромна й не оплачує складної й відповідальної праці в управі, а іноді й не варта тих переваг, якими б могли скористатися гласні на державній посаді». «Саме по собі «сидіння» у думі, – читаємо далі, – не є визначною заслугою. Важливо, щоби гласний, й особливо, член управи, мав ініціативу, здатність теоретично продумати певну справу і на практиці знайти кошти й визначити способи для її реалізації, мав громадську мужність відстояти міський інтерес, як матеріальний, так і моральний» [2, арк. 1, 1 зв.].

Яскравим свідчення самопожертви задля спільноти Чернігова і, водночас, досягнення щастя від «сродної праці» є діяльність міського секретаря Петра Добровольського. Упродовж 1906-1910 рр. він з надзвичайною енергійністю, без перепочинку поєднував секретарювання у міському самоврядуванні, збирав, зберігав і популяризував культурно-духовні надбання губернії, проводив, за висловом А. Верзилова «титанічну роботу» при підготовці XIV Археологічного з'їзду у Чернігові. Надірвавши свої сили й здоров'я, передчасно помер невдовзі

після переобрання на другу каденцію міським секретарем [3, арк. 5 зв., 6-7, 7 зв.].

Депутати, які вважали свою роботу «сродною», постійно виявляли активність на думських засіданнях: вносили пропозиції, дискутували, працюючи у предметних комісіях, моніторили аналогічні справи в інших містах, переймаючи досвід, продумували усілякі варіанти розв'язання тих чи інших проблем, демонстрували різні підходи комунікування з представниками губернської адміністрації, поліції, земства, воліючи досягти бажаного результату. Діяли за принципом, як твердив Г. Сковорода, «більше думай і тоді вирішуй» [1].

Звісно, ми не можемо беззаперечно наполягати на безкорисливій самовідданості усіх гласних без винятку. Частина з них безвідповідально ставилася до громадських обов'язків, ігнорувала їх, або ж навпаки, розглядала виборну посаду як можливість задовольняти власні інтереси, лобіювати прагнення певної групи соціуму задля особистої наживи. Проглядаючи протоколи думи, помічаємо прізвиська депутатів, схильних до постійного сутяжництва, манкірування міських справ.

Утім, модернізація Чернігова, очевидний прогрес у розвитку комунального господарства, соціальної царини вказують на домінування тих гласних, для яких робота в органах громадського управління була «сродною працею». Це завдячуючи їхній ініціативності, наполегливості, зацікавленості у процвітанні міста, з'явилася централізована система водопостачання, розпочалося брукування вулиць і площ, їх озеленення, електрифікація, підтримання належного санітарно-гігієнічного стану, вирішення різноманітних господарсько-побутових проблем городян, організація медичного обслуговування, розвиток освітньої мережі, достойна відповідь на усі виклики воєнного лихоліття 1914-1918 рр. та багато іншого.

Список використаних джерел

1. Афоризми Сковороди. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiCs_igqdb7AhUsiP0NHax6DuEQFnoECAsQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.ukrlib.com.ua%2Fbooks%2Fprintit.php%3Ftid%3D270&usg=AOvVaw1JOzjoyHDI3SQMNEfNIWJI
2. Державний архів Чернігівської області. Ф. 145. Оп. 2. Спр. 1288. 7 арк.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Ф. Х. Од. зб. 4935. 35 арк.
4. Рахно О. Чернігівські земці (історико-біографічні нариси). Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2009. 352 с.
5. Сковорода Г. Бджола та шершень. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=271>
6. Сковорода Г. Дві курки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ukrbooks.com.ua/Bajka_Dvi_kurky/
7. Шара Л. Чернігівська міська дума (70-90-і роки ХІХ ст.). Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. 224 с.

ШЕВЧЕНКО В. П.

здобувачка першого (бакалаврського)

рівня вищої освіти,

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т. Г. Шевченка,

м. Чернігів, Україна

ІДЕЯ СПОРІДНЕНОГО ВИХОВАННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

2022 рік – це 300 річчя з дня народження видатного українського педагога та філософа Григорія Савовича Сковороди.

Григорій Сковорода – перший український філософ, який у XVIII столітті обґрунтував гуманістичну педагогіку і висловив свою мудрість у творах: піснях, байках, трактатах і діалогах.

Його ідеї є тим джерелом, що протягом століть живить українську просвітницьку думку. Водночас, сприймаючи освітні та культурні здобутки Західної Європи, він не полишав основних освітніх традицій України.

Одним із способів досягнення щастя, на думку Григорія Сковороди, є «споріднена праця». Дослідженням ідеї спорідненого виховання займалися такі науковці, як В. Ф. Баранівський, О. П. Гужва, Т. О. Дмитренко, О. О. Дольська, Л. О. Журенко, С. Т. Золотухіна, В. В. Корженко, О. О. Любар, В. І. Смагін, Я. М. Стратій та багато інших. Вплив педагогічної спадщини Григорія Сковороди на становлення та подальший розвиток освіти в Україні аналізували такі науковці, як А. В. Боярська-Хоменко, Л. М. Голубнича, Ю. В. Грицкова, В. В. Коцур, Л. В. Никитюк та інші.

Мета статті – проаналізувати ідею спорідненого виховання в педагогічній спадщині Григорія Сковороди.

На нашу думку, ідея спорідненого виховання в творчій спадщині українського мислителя є ключовою. Ідеї Григорія Сковороди відображають сутність педагогічної мети сучасної української школи – виховати людину, яка зможе використати отримані в закладі освіти знання для того, щоб знайти своє місце у світі та стати гідним громадянином своєї держави [3, с. 74].

Велике значення надає Григорій Сковорода сімейному вихованню, на його думку, батьки – це ті, хто не тільки народжує дитину, а й приділяє їй весь вільний час, тому виконує свою Богом дану місію. Виховання ґрунтується на природних задатках дитини. Тому педагоги повинні створити всі умови для розвитку здібностей та природних задатків дитини.

Григорій Сковорода був одним із прихильників кордоцентризму в українській філософській думці. За Григорієм Сковородою, «спорідненість» пізнається у розумінні символічної мови Біблії. Це робить її вільною, оскільки життя стає усвідомленим, таким, що не потребує примусу [9, с. 32].

Український філософ вважав, що в освітньому процесі необхідно враховувати нахили та здібності дітей, їх вікові та індивідуальні особливості.

Григорій Сковорода приділяв велику увагу таким методам навчання, як лекції, розповідь, екскурсії і особливо діалог. Він писав, що учням дуже важливо любити й поважати своїх вчителів [5, с. 37–38].

Григорій Сковорода одним із перших звернувся до ролі вчителя в освітньому процесі. На його думку, вчителі повинні в першу чергу сприяти розкриттю та формуванню нахилів і здібностей дітей у процесі навчання. Важливою в цьому плані є його позиція щодо взаємоповаги та дружби між викладачами та учнями. Він висував вимоги до вчителів: бути ерудованим, гуманним, безкорисливим, поважати учнів, говорити переконливо. Тому, на думку Григорія Сковороди, вчителі повинні будувати свою діяльність так, щоб допомагати дітям гармонійно розвиватися і готувати їх до практичної діяльності [8, с. 183].

Вчення Григорія Сковороди спрямоване на пошук шляху до істинного покликання, до щастя та гармонії. Доля людини залежить від її природних задатків, тому кожна людина прагне до «сродної» собі справи. Щоб досягти внутрішнього спокою, необхідно дотримуватися правила про «сродність, жити у злагоді зі своїм характером, з власною природою» [1, с. 42].

Відрізняється педогог від своїх попередників, бо Григорій Сковорода пропонує ідею спорідненого, тобто природовідповідного виховання. Природні нахили людей різні. Але, на його думку, у кожного є можливість на основі цього розвивати успішну діяльність у певній сфері.

Григорій Сковорода вважав, що кожна людина повинна займати певне місце в суспільстві не за багатством, а за «спорідненістю», тобто відповідно до своїх природних задатків, які виявляються і розвиваються в процесі діяльності. На його погляд, метою освіти має бути формування справжнього громадянина: вільного, розвиненого, щасливого, корисного для суспільства, здатного жити і боротися. Велике значення Григорій Сковорода надавав інтелектуальній освіті, яка допомагає людині знайти себе, зрозуміти навколишній світ і побачити суть щастя. Але одного лише розуму, лише збагачення знаннями недостатньо бо знання саме по собі не є чеснотою. Засвоєння знань необхідно поєднувати з формуванням високих моральних якостей [5, с. 37–38].

Григорій Сковорода пропонує ідею «спорідненого» виховання, пізнання та вдосконалення природних здібностей кожного. Він вважає, що доля суспільства залежить від вдалого вибору, зробленого кожною людиною, виходячи з його захоплень та уподобань. Педагог вважав, що дітям необхідно забезпечити необхідне психологічне, моральне виховання та трудове навчання. Він вважав, що джерело всіх знань та досвіду є практична діяльність «...у всіх науках та мистецтвах плодом є правильна практика». Філософ вважав, що виховувати потрібно всіх дітей, незалежно від їх соціального статусу. На думку Григорія Сковороди, успіх навчання залежить не від розміру ролі, як від внутрішніх можливостей виконавця [10, с. 28].

До змісту освіти Григорій Сковорода включав найрізноманітніші науки: граматику, математику, фізику, філософію, музику, юриспруденцію, географію, механіку, іноземні мови, астрономію, хімію, землеробство, мораль [7, с. 172].

У байках «Бджола та Шершень», «Орел та Черепаха», «Зозуля та Косик» філософ розкриває призначення людини через діалоги звірів, що визначають діло природним або неприродним [2, с. 74].

Однією з найвідоміших байок Григорія Сковороди є «Бджола і Шершень», де власне щастя бджоли лише в «сродній праці» (тобто в професійній діяльності за покликанням): «Ліпше мед збирати, аніж їсти. Для цього ми народилися» [6].

У байці «Зозуля і Косик» або «Зозуля та дрізд» стверджується: «Робота наша – джерело веселощів» [6]. Отже, істинне задоволення приносить сам процес праці. У цих творах педагог закликав людей жити в злагоді, доброті та взаємоповазі. Григорій Сковорода твердо вірить, що тільки люди з такою совістю, «...як чистий кристал», мають шанс бути по-справжньому щасливими. Ідея щастя зазвичай перегукується з суспільними реаліями того часу [4, с. 61].

Педагогічна спадщина Григорія Сковороди знайшла свій відбиток у контексті НУШ. Філософ одним із перших в історії української освітньої думки висунув ідею спорідненого виховання. Григорій Сковорода першим у вітчизняній педагогіці звернув увагу на почуття дитини та її стосунки зі світом.

Філософ вважав, що важливе завдання вчителя – допомогти дитині знайти своє покликання, бути наставником для вихованця, що також знайшло відображення у концепції НУШ. [3, с. 74].

Отже, Григорій Сковорода вважав, що найважливіше для педагога – удосконалити природні здібності кожної людини і підготувати до життя. Оскільки доля суспільства залежить від того, що кожен із його членів обирає відповідну діяльність, виходячи з природних здібностей та покликань, то при підготовці до певної діяльності слід враховувати природні задатки. Ідеї Григорія Сковороди є актуальні на сьогодні і конструктивно використовуються для розвитку сучасної освіти в Україні.

Список використаних джерел

1. Борисенко Н., Ворожбіт-Горбатюк В. Формування педагогічного оптимізму студентів ресурсами матеріалів творчої спадщини Григорія Сковороди. Новий колегіум / за ред.: І.Ф. Прокопенко, Л. О. Белова, О. П. Котух. Харків, 2019. № 4. С. 39-43.
2. Боярська-Хоменко А., Денисенко А. З досвіду організації наукової, навчально-методичної та виховної діяльності кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки. Новий колегіум / за ред.: І.Ф. Прокопенко, Л. О. Белова, О. П. Котух. Харків, 2019. № 4. С. 73-77.
3. Грицкова Ю. В. Відображення ідей видатних педагогів дошкілля в концепції «Нової української школи». Педагогіка формування творчої особистості у вищій і

Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософсько-педагогічні концепти Григорія Сковороди у контексті сучасних суспільних викликів»

загальноосвітній школах : зб. наук. праць / редкол.: А. В. Сущенко. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70, т.1. С.73–77.

4. Лавренко С. О. Щастя та його пошуки у морально-етичній філософії. Новий колегіум / за ред.: І. Ф. Прокопенко, Л. О. Белова, О. П. Котух. Харків, 2019. № 4. С. 59-63.

5. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 344 с.

6. Сковорода Г. С. Байки Харківські. Львів : Свічадо, 2009. 72 с.

7. Спадщина Г. С. Сковороди: минуле та сучасне : до 295-річчя від дня народження Г. С. Сковороди: Матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., 5–7 груд. 2017 р. / відп. випусковий: В. Л. Циганенко. URL :

http://www.google.com.ua/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=http://openarchive.nure.ua/bitstream/document/6275/1/IX%2520conference_2017.doc&ved=2ahUKEwjG_7y2xuvkAhVitIsKHRXYC3IQFjAGegQIBBAA&usg=AOvVaw3DRpYndKKyZ7O19qDgnkpL

8. Швецова І. В. Використання ідей Г. Сковороди у вихованні поваги до людини. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Рівно, 2012. С. 179–184.

9. Шепітько Н. П. . *Сковородинівська традиція у юридичній освіті. Інноваційні процеси у сучасному просторі юридичної освіти: реалії, тенденції, перспективи* : матеріали ІV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 квіт. 2017 р.)/ за заг. ред. д.філос.н. Марченко О.В. Дніпро : ДДУВС, 2017. 232 с.

10. Ярошинська О. О. Загальні основи педагогіки. Навчально-методичний посібник. Умань: РВЦ «Софія», 2008. 152 с.

ШОЛОХ О. А.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки і методики викладання
історії та суспільних дисциплін,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНИЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Основою світогляду Г. Сковорода, видатного філософа і педагога було гармонійне існування особистості у світі, і по суті, цим пройнята вся його творчість. Г. Сковорода зауважував, що за своєю природою людина не зіпсована, добра, що «справді людське серце і розум аж ніяк не можуть бажати зла людям». Причинами, що породжують моральні вади, інші відхилення у поведінці, є неправильно поставлене виховання, темрява, неосвіченість народу. Особливо важливим у формуванні особистості є правильне виховання, воно може дати, як відзначав Г. Сковорода, «те, чого не дадуть ні чин, ні багатство, ні походження, ні милість вельмож».

Своєрідність педагогічних ідей Г. Сковорода пікріплював наукою. Він належав до найосвіченіших людей свого часу, він трактував українську педагогіку, стоячи на позиціях гармонійного існування людини.

Г. Сковорода найперше почав працювати над вихованням серця свого учня і, виявляючи його природні здібності, допомагав їхньому зростові легко, ніжно, нечутно. І вихованець щиро, усією душею полюбив учителя.

Гармонійне існування людини, Г. Сковорода ставить як найвищу цінність суспільства, піклування про її щастя і благополуччя, всебічний і гармонійний розвиток. Ідеями гуманізму й демократизму пройнята й українська етнопедагогіка. До того ж, за справедливим висновком Сковорода, вона виступає як один із провідних засобів їх реалізації та формування національного характеру українського народу.

Глибинно й влучно розкривав Г. Сковорода природу як гармонійний, могутній виховний фактор, традиційно культивований у народній педагогіці. Тому в одному із своїх віршів зазначає: «Не піду до міста багатого. Я буду на полях жити», і кожен двовірш цього твору завершується приспівом: «О діброво! Мати моя рідна! В тобі життя звеселене, в тобі спокій, тишина».

Йдучи за народною педагогікою, Г. Сковорода в центрі педагогічної системи поставив працю. Він обстоював ідею, що щастя людини полягає у праці, відповідній до її природних нахилів. Видатний педагог піднімав з глибин народної виховної мудрості думку про визначальну роль *сродної* праці у формуванні довершеної особистості, яка назавжди увійшла в золотий фонд класичної педагогіки й прогресивної педагогічної практики підготовки дітей та

молоді до життя. Шлях до розбудови справді гуманної й гармонійної педагогіки лежить через пізнання «природи» дитини.

Вперше в історії розвитку педагогічної думки в Україні Г. Сковорода правдиво висвітлив суть релігійного виховання за народними традиціями. Ідею Бога він подав з позиції народної педагогіки як символ єдності українського народу, української нації, України, вселюдської взаємо-пошани й вершину життєвої досконалості. А Біблію розглядав як наймудрішу й найпотрібнішу книгу з усіх книг про Бога, Світ і Людину. Якщо дотримуватися народних традицій, то Біблію повинна мати й знати кожна українська родина.

Варто зазначити, що Г. Сковорода не тільки проповідував, по-своєму оригінальне трактуючи культивовані українською етнопедагогікою народні чесноти й норми християнської моралі, а й неухильно дотримувався їх, подаючи взірцевий приклад поведінки для інших.

Філософ переконував, що виховання слід починати якомога раніше, максимально враховуючи психофізіологічні особливості дітей. Хоч іноді й важко пізнати природу маляти, але вона може і повинна бути пізнана.

Г. Сковорода наголошував на необхідності вести щоденне спостереження за дитиною, її грою, стосунками з навколишніми, за всім її життям. Тільки в такий спосіб можна глибоко вивчити її задатки і відповідно будувати процес виховання. Саме правильне виховання дитини з перших днів її життя, вважав Г. Сковорода, є основою профілактики відхилень у гармонійному формуванні її особистості, вчинення нею протиправних дій.

Гармонійність була для Сковороди як природним виявом його симпатій, так і свідомим принципом. В особі Г. Сковороди бачимо досить незвичайний приклад цілковитої гармонії з навчанням, світоглядом та життям. Він жив так, як навчав, а навчав так, як жив, дотримуючись мудрих заповідей української народної педагогіки.

Українській школі належить запровадити в освітній процес Сковородинський морально-світоглядний принцип самопізнання на основі діалогічного взаємозв'язку «учитель – учень» та взяти за основу системи освіти морально-світоглядні принципи сакральної педагогіки серця для виховання духовного типу й моральної волі української гармонійної людини.

Список використаних джерел

1. Лаврінченко О.А. Історія педагогічної майстерності : Навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ, аспірантів, вчителів. К.: Богданова А.М., 2009. 328 с.
2. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / За ред. О. О. Любара. К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. 450 с.(Вища освіта XXI століття).
3. Сковорода Григорій : ідейна спадщина і сучасність / редкол. Попович М.В. К., 2003. 714 с.

Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософсько-педагогічні концепти Григорія Сковороди у контексті сучасних суспільних викликів»

---

4. Сковорода, Григорій Твори : У 2 т.. К. : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. 2-е вид., виправ. (Київська б-ка давнього укр.письменства. Студії; Т.5). Парал. тит. арк. англ. Т.1 / передм. О. Мишанича. 528 с. : портр. Бібліогр. : с. 36-46.

5. Сковорода, Григорій Твори : У 2 т. / Григорій Сковорода. К. : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. 2-е вид., виправ. (Київська б-ка давнього укр.письменства. Студії; Т.6). Парал. тит. арк. англ. Т.2. 479 с.

ЮДА Л. А.
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри історії України,
археології та краєзнавства,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна

НАРОДНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ Г. СКОВОРОДИ

Народна педагогіка як першооснова педагогічної науки досліджується, аналізується, використовується основоположниками української педагогічної науки майже два століття. Але, одним із перших, хто обґрунтував значення народного досвіду виховання для теоретичного розвитку народної педагогіки як науки був Г. Сковорода.

Педагогічна, філософська, літературна спадщина Г. Сковороди стала предметом дослідження багатьох поколінь вчених, які розкривають різноплановість наукового і творчого доробку вченого. Загальнопедагогічні ідеї просвітителя висвітлюють А. Бойко, Б. Год, Г. Ващенко, О. Дзевєрін, А. Ніженець, Є. Приступа, І. Пуха, М. Ярмаченко. Теоретичні проблеми педагогічної науки, актуалізовані вченим, розглядають Г. Данилевський, М. Демков, М. Костомаров, Ф. Кудринський, С. Чавдаров. Використання творчої спадщини Г. Сковороди в педагогічній історіографії досліджує І. Кулик. Педагогічні погляди вченого крізь призму НУШ аналізує В. Верещак. Народно-педагогічні традиції у творчості письменника вивчають Ф. Науменко та Є. Приступа.

Метою даної статті є дослідження народно-педагогічних поглядів Г. Сковороди і обґрунтування їх ролі у теоретичному розвитку етнопедагогічної науки.

Г. Сковорода – філософ-просвітитель і поет II половини XVIII ст. відстоював твердження про здатність простого народу до самостійної педагогічної творчості, тим самим актуалізував ідею народності виховання, доводячи, що «правильне виховання криється в природі самого народу, як вогонь і світло в кремені» [4, с.154].

Вчений наголошував на особливій ролі виховного досвіду народу у педагогічній науці й житті суспільства: «Досвід – батько мистецтва, поведінка й звички. З нього народились усі науки й книги» [8, с. 97].

Саме у діалогах, віршах, байках, притчах письменника знайшли своє відображення виховний ідеал, цілі, завдання, зміст народної педагогіки. Аналіз праць вченого дозволяє виокремити його погляди на принципи, методи засоби і напрями виховання.

Сенс виховання лунає із вуст головного героя у притчі «Вядчний Єродій»: «... головне виховання є: 1) благо родити; 2) зберегти птенцеві молоде здоров'я; 3) навчити вдячності» [6, с. 125].

Г. Сковорода у своїх творах намагається заглибитись у духовний світ людини, виявити ті чинники, від яких, насамперед, залежить становлення людської особистості. Першоджерелом життя людини він розглядає сім'ю і вважає, що саме у ній проявляються основні чинники формування особистості. Так, важлива роль спадковості у розвитку людини підкреслюється висловлюванням «Дерево по плодах пізнається» (байка «Ворона і Чиж») [8, с. 97].

На думку М. Стельмаховича «Народна педагогіка виробила й чітко додержує у вихованні відповідних принципів. *Принципи виховання* – це сукупність основних вихідних положень та ідей, які визначають основне спрямування, зміст і організацію виховних дій. Вони є переконаннями, нормою, правилами, якими керується вихователь з метою кращого впливу на вихованця» [10, с. 52].

Г. Сковорода одним із перших в історії української педагогічної думки і освіти на основі теорії «природного права» людської особистості виводить ідею природовідповідного (за термінологією письменника – «сродного, спорідненого») виховання і обґрунтував *принцип природовідповідності*.

Вчений вважав, що формування людини має бути спорідненим з її природою. У байці «Собака та Кобила» педагог-мислитель висловлює думку про те, що природа має вплив на людину, без урахування цього людина не може мати успіху у житті. Адже «без природи – як на манівцях: чим далі йдеш, тим більше заплутаєшся» [3, с. 161].

Під природою людини філософ-просвітитель розуміє обдарування, схильності, дані від народження. Він стоїть на тому, що надані природою особливості дитини мають добре знати батьки та вихователі й всебічно розвивати їх шляхом навчання. Г. Сковорода вважає, що успадковані можливості людини можуть розкритися безпосередньо у природному стані та діяльності.

У багатьох творах письменника змальовано найвищі якості людини, якими вона наділена природою: людяність, сердечність, великодушність, добротність, справедливість, скромність, працьовитість, гідність. Ними обдаровані всі люди від народження, але не всі пізнають їх у собі і наслідують «блаженній» натурі. Неробство, пихатість, жорстокість, самодурство, егоїзм, кар'єризм, чинопочитання, плазування перед модою, на думку педагога, є протиприродними, тобто набутими внаслідок неправильного виховання й умов життя (байки «Орел і Черепаха», «Бдожа і Шершень», «Вдячний Єродій», «Вбогий жайворонок» та ін.) [3, с. 161]. Таким чином, Г. Сковорода не протиставляє природу вихованню чи навпаки, а всіляко підкреслює, що виховання посилює розвиток природних можливостей, чим сприяє формуванню «істинної людини».

Особливої актуальності в наш час набуває, започаткований вченим, *принцип народності виховання*. Своїм подвижницьким життям Г. Сковорода подав приклад відданості народу, показав, яким має бути народний учитель.

Вчений відстоює право простого народу на знання, виступає за народну школу, в якій би вихованці набули корисних для життя знань. Засуджує систему виховання, якою замість всебічного розвитку людини прищеплюються молоді зовнішні манери та плазування перед іноземним (притча «Вдячний Єродій»). Педагог наголошує на здатності простого народу до самостійної педагогічної творчості, тим самим актуалізує ідею народності виховання, доводячі, що «правильне виховання криється в природі самого народу, як вогонь і світло в кремені» [4, с. 154].

Навчання молоді має бути *поступовим і послідовним*. Цей дидактичний принцип обгрунтований афоризмом: «Хто помірно але постійно вивчає предмет, для нього навчання не труд, а втіха».

У душі народної мудрості Г.Сковорода пропонує виховувати у дітей помірність бажань, вважаючи, що «надмірність – нудьга, нудьга ж – душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати здоровим (з листа до М. Ковалинського, 9 липня 1762 р.) [9]. Ця проблема особливо актуальна в наші дні. Часто сучасні батьки замість розумного виховання потреб задовольняють будь-які примхи дітей, тим самим потурають їхній бездіяльності. Кращою ілюстрацією цієї точки зору є «пісенька» із притчі «Вдячний Єродій»:

Вдовольнися малим. За багатим не женися.
Тенетів для ловів простертих найбільш стережися.
Я повіщаю, не слід вам у розкошах жити!
Таких бо найлегше тенетами завжди накрити.
За пристрасть гарячу вже триста попалов неволю.
Шістьсот у хворобах кленуть з-за тих ласощів долю.
Хто дякує Богові, може й малим вдовольнитись,
Ремстивий всім світом не зможе наїстись, напитись,
Душа в кого вдячна, уникне тенетів щасливо,
Неситий натомість потрапить туди справедливо [6].

Твори Г. Сковороди є невичерпним джерелом *засобів* виховання. Серед яких чільне місце посідають народний фольклор та усна народна творчість. Прислів'я, приказки, потішки, пестушки, забавлянки, мирилки, лічилки, пісеньки, казки, притчі наповнюють спадщину письменника особливим змістом. Саме вони стали своєрідною формою емоційного спілкування дорослих з дитиною, побудованою на глибокому знанні психології дитини різного віку.

Основу етнопедагогіки складають традиції української родинної педагогіки, які були обгрунтовані теоретиками народної педагогіки і знайшли відображення у таких складових народної педагогіки як «фамілістика» (родинознавство, педагогіка родинного виховання). Задовго до появи народної педагогіки як науки і виникнення науки про спадковість – генетики, Г. Сковорода, сповідуючи філософію українського народу, стверджував, що Мати й Батько, покликані природою і Богом реалізувати визначальний сенс життя людини – продовжити рід людський. Від їхньої відповідальності

залежать доля й благополуччя не лише власних дітей, а й людської спільноти взагалі. Педагогіка родинного виховання розглядає закономірності впливу біологічних чинників на розвиток дитини з моменту її зародження. Мова йде про генетичну культуру батьків [2]. Усталені народні погляди стверджують, що батьки, які дбають про здоров'я своїх дітей, мають утримуватись від вживання шкідливих речовин (алкоголю, тютюну, наркотиків), аби не завадити непоправної школи дитині, яка перебуває у процесі ембріонального розвитку. Усе це елементи генетичної культури, якими мають володіти всі молоді люди, які очікують на радість народження дитини, дбають про свою спокіну старість.

Педагог наголошує на першорядності родинного виховання. Всією своєю творчістю відстоює думку: батьки – природні вихователі.

Унікальність поглядів Г. Сковороди ілюструють сформульовані у віршованій формі своєрідні правила генетичної культури батьків. У трактаті-діалозі «Вдячний Єродій» філософ після діалогу Єродія з Пішеком формулює «Свиток про благо народження чад заради благочестивих співчуттів та здорових батьків» [6]. У народних виховних традиціях це знайшло відображення у системі своєрідних табу, пересторог, заборон, у трактуванні розуміння «медового місяця», метою яких був здоровий спосіб життя майбутніх батьків. Саме від нього залежало здоров'я майбутньої дитини.

У творчості Г. Сковороди знайшли своє відображення провідні *напрями родинного виховання*. Педагог орієнтував на різносторонній розвиток природних задатків людини у процесі навчання і виховання. Народний ідеал виховання на всіх етапах історичного розвитку суспільства був тісно пов'язаний з підготовкою підростаючих поколінь до праці. Ідея *трудового виховання* впливала із демократичних педагогічних традицій народу. На думку Г. Сковороди, саме у праці пролягає моральне удосконалення людини. У суспільстві не повинно бути трутнів, утриманців, всі мають знаходити своє щастя у праці.

В народі про людей бездіяльних, безвільних, пасивних, нездатних до праці склалася приказка: «Ні Богові свічка, ні чортові кочерга». Неробство вчений вважає найбільшим злом і у байці «Змія і Буфон» робить висновки: «Хто труда не докладає, той до добра не прийде»[5].

Ці думки знаходять підтвердження у притчі «Вбогий жайворонок». Г. Сковорода критикує позицію Салакона та йому подібних, які вважають, що праця є «не всякому добру батько» [7, с. 590]. На цьому прикладі вчений показує, що неробство призводить до падіння моралі, трагедії, праця ж є джерелом радості. Унікальність творів письменника, полягає у тому, що вони насичені доречними прикладами усної народної творчості, прислів'ями, приказками, текстами народних казок і пісень.

Ще одним провідним напрямом виховання у сім'ї є *моральне*. Теоретик народної педагогіки як науки М. Стельмахович зазначає: «Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, одна з форм суспільної свідомості» [10, с. 157]. Практика народного виховання передбачає

формування в кожній людині моральних оцінок з позицій добра, справедливості, що впливає з народного поняття моралі: моральний той, хто цнотливий, шляхетний, добродішній, праведний [10, с. 159].

Квінтесенцією виховної теорії просвітителя є його обґрунтування *народних моральних заповідей*. Свої думки педагог передає устами Алауда, який в присутності багатьох мужів, юнаків та підлітків навчав сина (притча «Вбогий жайворонок»). Він наголошує на необхідності дослухатись і з повагою ставитися до настанов старших: «... почуй голос батька твого – і врятуєшся від сітки, як сарна від мисливця»; не бути байдужим до чужої біди («Сину, коли будеш мудрий, чужа біда навчить тебе, що нахабний і жорстокий син уцнотливлюється власною спокусою. І се біда. Сину, хай болить тобі горе ближнього»); вболівати за інших («Хто любить свою біду й уболіває на чужу, той достойний її»); жити за людськими законами («Яка користь у читанні багатьох книг, коли ти беззаконник?»); бачити і відчувати серцем («Не судити за обличчям, як облудники. Часто під недобрим лицем і під негарною маскою притаєне божественне сяйво і блаженне серце, в обличчі ж світлім, ангельським – сатана»); бути милосердним і щиросердним («Як побачиш жебрака чи перестарілого, чи хворого, але повного надії, то заспівай Соломонову пісню: «Благіша лютість від сміху, коли в злім обличчі впокоюється серце»); не бути заздрісним («Втечеш, коли не будеш заздрісний. Зітреш голову заздрісному змієві, коли будеш за мале вдячний») [7, 591–592].

Таким чином, ми можемо зазначити, Г. Сковорода одним з перших здійснив філософсько-педагогічне обґрунтування народної педагогіки та української етнопедагогіки. Що дало можливість його послідовникам спочатку покласти народний досвід навчання і виховання в основу розвитку педагогічної науки, а, потім, розвинути теорію етнопедагогіки як окремої науки. Подальший розвиток сучасної української педагогіки можливий з урахуванням особливостей української етнопедагогіки.

Список використаних джерел

1. Історія української школи і педагогіки: *Хрестоматія* / Упоряд. О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2003. 766 с.
2. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навчальний посібник. Київ: «Знання», 2006. 324 с.
3. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: Навчальний посібник / За ред. О. О. Любара. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2003. 450 с.
4. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди / За ред. О. Г. Дзевєріна. Київ: Вища школа, 1972. 248 с.
6. Сковорода Г. Байки. *Твори у 2 т.* Київ: Обереги, 1994. С. 105–123.
7. Сковорода Г. Вдячний Єродій. *Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки* / за заг. ред. С. А. Литвинова. Київ: Радянська школа, 1961. С.120–126.
8. Сковорода Г. Вбогий жайворонок. *Давня українська література: Хрестоматія*. Київ: Освіта, 1996. 656 с. С. 586–592.

Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософсько-педагогічні концепти Григорія Сковороди у контексті сучасних суспільних викликів»

---

9. Сковорода Г. Вірші, пісні, байки, діалоги, трактати, притчі. Київ: Наукова думка, 1983. 543 с.
10. Сковорода Г. Лист до Михайла Ковалинського. *Твори у 2 т.* Київ: Обереги, 1994. С. 226–228.
11. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. Київ: Радянська школа, 1985. 312 с.

ЯНЧЕНКО Т. В.

*доктор педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри педагогіки і
методики викладання історії та
суспільних дисциплін,*

*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна*

ІДЕЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ У «ХАРКІВСЬКИХ БАЙКАХ» ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Національна самобутність українського народу, втілена у творах Г. Сковорода, є могутнім засобом виховання дітей і молоді, який має використовуватися в сучасній освіті. Незважаючи на те, що наукова та літературна спадщина видатного ученого є достатньо дослідженою, на наш погляд, його педагогічні ідеї потребують актуалізації у контексті викликів суспільного життя.

«Харківські байки» були написані в період між 1769 роком, коли Г. Сковорода був змушений відійти від роботи в школі, і 1774 роком, коли збірничок байок автор відправив своєму товаришеві Панасу Панкову. Те, що вони були написані в Харкові або поблизу нього, дало підстави назвати всі 30 байок «Харківськими байками». Вперше вони були опубліковані у 1837 році [2, с. 3].

У кінці кожної байки Г. Сковорода розміщує текст, який називає «Сила», це пояснення її «моралі», тобто виховного значення. Як зазначав відомий учений С. Чавдаров, «у байках Сковорода залишається філософом і розвиває в них ті самі думки, що й у творах філософських» [2, с. 4]. Водночас видатний філософ залишається педагогом, вчителем, вихідцем із середовища народу, тому у своїх байках він стверджує й ідеї народної педагогіки.

Значного розвитку у «Харківських байках» набули загальновідомі думки Г. Сковорода про споріднену працю, доцільність того, щоб людина займалася тими справами, до яких вона має природні здібності. Такі ідеї про відповідність виховання дитини її природнім здібностям (природовідповідність виховання) є характерними й для української народної педагогіки. Про це Г. Сковорода пише у байках «Старий і молодий жайворонок», «Коліщата дзигарські», «Орел і сорока», «Дві курки», «Орел і черепаха», «Змія та буфон», «Собака і коняка», «Верблюд і олень» та інших творах [1]. Природні здібності людини визначають її заняття, особливості її трудової діяльності і в цілому особливості життя та долю. Так, у байці «Коліщата дзигарські» (у тексті «Сили») вчений зазначав: «На різні схильності природні – і путь життєва різна» [1, с. 13].

Повчальною у цьому контексті є байка «Орел і черепаха». Черепаха розповідає, що літати – погано, бо її прабабуся від цього загинула. Орел

відповідає їй: «Не через те загинула премудрая твоя прабаба, що літала, а через те, що взялась до цього не по природі» [1, с. 17].

Народна педагогіка передбачає необхідність розвитку природних здібностей особистості. На цьому Г. Сковорода наголошував у байці «Дві курки». Домашня курка дивується, чому дика курка вміє літати. На це дика курка відповідає: «Та й на те, голубонько, зважте, що ви з малих літ, як тільки народились, у дворі гнойовища розгрібати зволите, а я в своєму літанні день у день вправлятися мушу» [1, с. 15].

У народній педагогіці праця є метою і засобом виховання та одним із визначальних чинників формування особистості. Так само й Г. Сковорода значну увагу у своїх творах приділяв праці людини, формуванню у неї поваги до праці. У байках «Бджола і шершень», «Зозуля і дрозд», «Верблюд і олень», «Змія і буфон» та інших творах [1] учений порушував ті ж питання, що наповнюють український фольклор: гідність людини формується через її працю; моральні та порядні люди люблять працю і добре працюють; ледарі – аморальні та не заслуговують суспільної поваги.

В усній народній творчості, яка інтегрувала провідні концепти народної педагогіки, працьовиту людину часто порівнюють з бджилкою. Г. Сковорода у байці «Бджола і шершень» зазначав: «Шершень є образ людей, які живуть крадіжкою чужого і родилися на те тільки, щоб їсти, пити тощо. А бджола є герб мудрої людини, що в природженому ділі трудиться» [1, с. 27]. Бджола щаслива тим, що працює і тим, що це її «споріднена праця». Вона говорить шершню: «Нам незрівнянно більша утіха збирати мед, ніж їсти – для цього ми й родилися; і не перестанемо, поки не помremo. А без цього жити і при достатку меду є для нас найлютіша смерть» [1, с. 27].

Окремим видом праці й обов'язком людей є в традиціях українців і в народній педагогіці виховання дітей. Про це писав Г. Сковорода у байці «Зозуля і дрозд» [1, с. 23–24]. На думку вченого, людина тільки тоді може бути щасливою, коли поєднує відпочинок і розваги з працею. «Дуже багато людей, занедбавши властиву їм роботу, тільки співають, п'ють та їдять і від цього ледарства нестерпної і більшої нудьги зазнають, ніж ті, хто працює без послаби... Робота наша є джерело радості» [1, с. 23].

У байці «Змія і буфон» Г. Сковорода висловив думку, яка цілком відповідає ідеям народної педагогіки про те, що тільки через зусилля та працю можна досягти бажаних результатів. Змія, щоб позбутися старої шкіри і помолодіти, змушена виявити зусилля та пролізти через вузьку щілину. А буфон (різновид черепахи), який також хотів змінити шкіру і помолодіти, відмовляється долати такі труднощі. Г. Сковорода зробив такий повчальний висновок: «Що краще добро, то більшим трудом, наче рвом, окопалось. Хто труда не перейде, до добра той не прийде» [1, с. 18].

У байці «Жаби» Г. Сковорода єдиним можливим чесним джерелом матеріальних благ, які потрібні людині для життя, називає працю: «Всяке

багатство зубожити й висохти, як озеро, може. А чесне ремесло є невичерпне джерело небагатого, але безпечного прожитку» [1, с. 18–19].

Серед «Харківських байок» є твори, у яких у душі народної педагогіки зазначається, що розумні люди – скромні, ніколи не хваляться своїм розумом. У байці «Два коштовні камінці – алмаз та ізмарагд» Г. Сковорода наводить українське прислів'я: «Дурень шукає видного місця, а розумного і в кутку видно» [1, с. 19].

Цілком у відповідності з українською народною творчістю, розумні люди, на думку вченого, без потреби не ведуть розмов, не базікають дарма. У байці «Собаки» Г. Сковорода зазначав: «Собакою бути річ не лиха, та без причини гавкати на всякого – безглуздя. Сила: Розумний чоловік знає, що гудити, а безглуздий базікає без пуття» [1, с. 10].

У деяких байках Г. Сковороди (наприклад, «Пес і вовк», «Соловейко, жайворонки і дрозд» [1]), як і у фольклорних творах, наголошується на цінності дружби між людьми. Учений писав: «Щасливий, хто хоч саму тільки тінь доброї дружби нажити спромігся. Нема нічого дорожчого, солодшого і кориснішого за неї» [1, с. 32].

Учений визначив єдино можливе, на його переконання, джерело дружби: «І рід, і багатство, і чин, і споріднення, і тілесні здібності й науки не спроможні утвердити дружбу, лише серце, думками єдине, та однакова чесність людських душ, що в двох чи в трьох тілах живуть, – це є справжня любов і єдність» [1, с. 25].

Ідейну і змістовну спорідненість «Харківських байок» з усною народною творчістю підсилює те, що в них Г. Сковорода використовує досить значну кількість українських прислів'їв, які мають народно-педагогічний зміст: «Не те орел, що літає, а те, що легко сідає», «Хто труда не докладає, той до добра не дійде», «Далеко свині до коня», «Не май ста карбованців, а одного друга», «Добре братство, краще за багатство» та інші [1].

Отже, «Харківські байки» Г. Сковороди можна охарактеризувати, як твори, що містять ідеї народної педагогіки, мають значний виховний потенціал, оскільки автор і писав їх, використовуючи повчальні сюжети і спираючись на багатовікову мудрість української народної педагогіки.

Список використаних джерел

5. Сковорода Г. Харківські байки / за редакцією П. Тичини. Київ: Українське державне видавництво, 1946. 32 с.
6. Чавдаров С. Передмова. *Сковорода Г. Харківські байки* / за редакцією П. Тичини. Київ: Українське державне видавництво, 1946. С. 3–6.

ЯХНИЧ М. В.

*здобувачка третього
(освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Криворізький державний педагогічний
університет,
м. Кривий Ріг, Україна*

ВИХОВАННЯ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙ Г. СКОВОРОДИ

Філософ, педагог, письменник-прозаїк, ідейний наставник та просвітитель вітчизняної думки XVIII століття, гордість нашої країни – всі ці слова належать Григорію Савовичу Сковороді, людині, яка все своє життя присвятила пошуку істинних ідеалів навчання та виховання дітей. Внесок мандрівника-мислителя у філософську та педагогічну думку є неоціненним та самобутнім, адже ті головні принципи на яких ґрунтувалися його погляди є і на сьогодні актуальними та такими, що привертають увагу дослідників. Попри те, що постать Г. Сковороди у різні історичні періоди хоч і привертала увагу вчених, науковців, але не завжди гідно оцінювалася, частіше за все його характеризували неоднозначно, скептично, парадоксально, іноді називали його людиною, яка залишила після себе певну утаємниченість, недосказанність. Але багатогранна діяльність мислителя, його особливе світорозуміння та світобачення виокремлює Г. Сковороду з поміж інших світових імен видатних філософів та педагогів і заслуговує на подальше вивчення та аналіз.

Педагогічна спадщина видатного педагога базувалася на основних положеннях виховної системи, які охоплюють такі категорії педагогіки як: «гуманізм», «природовідповідність», «народність» та інші. Ці принципи звісно не були новими для педагогічної думки того періоду, коли жив та працював педагог, деякі з них зародилися ще в епоху Відродження, але Григорієм Савовичем вони були розкриті зовсім під іншим кутом зору, стали насичені новим змістом, узагальнені та доповнені. Так, педагог через свої прозаїчні твори порушує проблеми навчання та виховання дітей, морально-етичні проблеми, формує виховний ідеал вихованця та намагається довести, що кожна дитина не дивлячись, до якого соціального стану відносяться її батьки має рівні умови для навчання.

Погляди Г. Сковороди щодо виховання безпритульних дітей також знаходять своє відображення у його педагогічній діяльності, вони співголосні з тими ідеями, якими він керувався при пізнанні світу. Педагог наголошував на тому, що головним інструментом у пізнанні світу є лише серце людини – той орган, завдяки якому можна осягнути глибокі почуття, отримати душевні співпереживання, певні потрясіння. Лише «велике серце» людини може говорити про неї на скільки вона спроможна бути духовною та моральною особистістю, відповідальною за свої вчинки перед собою та суспільством. Тому осягнути справжнє щастя стане можливим лише при тій умові, коли людина

зможе прислухатися до свого серця та навчиться довіряти йому, а воно в свою чергу буде підказувати правильність обрання того чи іншого рішення.

Окрім цього педагог говорить про те, що завдяки різним педагогічним прийомам і методам можна навчити дітей проводити глибокий самоаналіз своїх вчинків. Важливо, щоб вихованці навчилися контролювати свої емоції, бачили негативні наслідки неправильної поведінки як-то у колективі, де вони навчаються так і поза ним, наприклад, спілкування в родині. Саме при систематичній цілеспрямованій виховній роботі учителя з кожним учнем можна спостерігати, який потужний взаємовплив один на одного має кожний з учасників навчально-виховного процесу. А також як зароджується і продовжують розвиватися процеси культурної комунікації та колективної творчої діяльності, яка тримається на головних постулатах: довіра, чесність, доброта, щирість, скромність та відкритість.

Ці та інші риси характеру, за Г. Сковородою, є на думку педагога найкращими і такими, що відповідають основному баченню, яким повинен бути справжній ідеал вихованця. Він говорить, що якщо педагоги будуть зважати на природні здібності дитини, то і процес виховання буде легким, не спричинятиме ніяких складнощів, не буде існувати ніяких перепон для скерування дитини у правильне русло. Завдяки ідеї природовідповідності, яка набула широкого розмаху у період Просвітництва по усій Європі, Г. Сковороді вдається довести, що природа є на стільки мудрою, що вона сама наділяє дітей з моменту народження тими чи іншими здібностями і педагога роль як і батьків не зламати, перенавчити, не нав'язати свою думку, а зайняти позицію посередника між природою і дитиною. «... хто захоче чомусь навчитися, повинен до того зродитися. Не від людини, а від природи – суть усього» [1] – такими є слова філософа.

З поміж інших морально-етичних засад, на яких ґрунтується філософське бачення педагога щодо виховання безпритульних дітей, ми відзначаємо ідею «нерівної рівності», яка витікає з ідеї природовідповідності. Її основне гасло – це те, що кожна дитина є особистістю, яка має від народження свої здібності, якими наділив її Бог. Тому лише врахуванні психологічних характеристик, які відрізняють одну дитину від іншої, при з'ясуванні обставин, у яких вона проживала, зростала у відповідних соціальних групах, формувала контактні середовища можна будувати стратегію подальшого виховання дитини, здійснювати кроки на шляху до її самопізнання та саморозвитку.

Звернення Г. Сковороди до християнських етичних принципів наскрізь просякнуті ідеями обоження людини, її самоприниження, духовного очищення. Так, педагог говорить про те, що слід дослухатися до волі Бога і той, хто це робить є по істині щасливий та має вірного наставника у своєму житті, який завжди є поруч у своїх порадах і вченнях. Найважливіше чому треба навчити своїх вихованців, за Г. Сковородою – це:

1) не вважати на зовнішні ознаки людини, а навчити дітей піклуватися про власне внутрішній світ і вчитися бути красивим зсередини, а не ззовні;

2) не зосереджуватися на тому, які людина має матеріальні блага, не примножувати їх у своєму житті, щоб ті не породили у душі людині такі якості, як пихатість, гордість, заздрість, егоїзм;

3) не зупинятися на досягнутому, завжди розвиватися, удосконалювати свій дух кропіткою працею щоденно та неухванно.

Надзвичайно важливою у педагогічній діяльності Г. Сковороди займає ідея «спорідненої праці», яка також націлена на те, щоб вихованець зумів розпізнати свою природну потребу та обрати той напрямок діяльності, який би приносив йому задоволення у житті. Адже найвищим щастям для людини є розуміння того, що те, чим вона займається приносить користь іншим, з'являється залежність бути потрібним суспільству та надалі продукувати свої знання. Так як необхідність у трудовій діяльності притаманна кожному, педагог зауважує, що відповідно до природних здібностей, таланту та хисту потрібно обирати професію, що складе основну частину життя людини. Щоб людина була щасливою, реалізованою, не відчувала розчарування потрібно прислухатися до свого серця, яке відповість у чому саме полягає сенс життя та існування.

У межах вищезазначеного слід зауважити, що головні принципи Г. Сковороди щодо виховання безпритульних дітей, на нашу думку, в основному відображаються через ідеї: самопізнання, природовідповідності, «нерівної рівності», обоження людини, її самоприниження, духовного очищення та «спорідненої праці». До цього варто зазначити, що у досягненні виховного ідеалу педагогу завжди слугуватиме та «Філософія серця», що сповідував мислитель і говорив про те, що завжди потрібно бути зразком для наслідування. Тому якщо ми хочемо дійсно гідно виховати дитину та зробити її щасливою, слід розвивати в неї в першу чергу багатий духовний внутрішній світ, а також піклуватися про розвиток у неї найкращих людських рис.

Список використаних джерел

1. Сковорода Г. С. Вдячний Єродій URL: http://ukrbooks.com/ua/Vdjachnyj_Erodij/ (дата звернення 14.10.2022).

**«ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПТИ ГРИГОРІЯ
СКОВОРОДИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ»**

28 жовтня 2022 року
м. Чернігів

Упорядники:
Янченко Т. В., Гребеник Т. В.